

FEDELES TAMÁS

Mennyei és földi kommunikáció

TANULMÁNYOK

A késő középkori főúri-nemesi devóció mint az információáramlás csatornája¹

Arnold von Harff, a Rajna-vidékről származó nemes a 15. század végén jelentős vállalkozásba fogott. 1496-ban indult útnak, hogy a keresztény világ három legjelentősebb zarándokhelyét, Rómát, a Szentföldet és Santiago de Compostelát áhítatos lélekkel felkeresse. Utazásának egyik célja magától értetődően vallásos meggyőződésének elmélyítése, érdemszerző cselekedetek gyakorlása, s ezáltal üdvösségének előmozdítása volt. Peregrinációja során személyes devócióján túl az e világi dolgok is élénken foglalkoztatták, így a transzcendenssel történő kapcsolatkeresés mellett természetszerűleg a profán szféra információáramlásába is bekapcsolódott. Hosszú utazásáról készített beszámolójában megörökítette újonnan szerzett ismereteit, így – többek között – a vándorlása során megismert idegen nyelvek fontosabb szavait. Az utazók számára alapvető szókincset tartalmazó szószedeket írt. Közzétette a felfedezett tájak, városok, épületek, népek és egzotikus állatok leírását (sok esetben rajzzal illusztrálva).²

A vallásos indíttatású utazás tehát kiváló lehetőséget biztosított az elmélyült imádkozás és a jámbor cselekedetek gyakorlása mellett a profán információszerzésre, s a megszerzett tudás továbbadására is. Tanulmányomban többek között a következő kérdésekre keresem a választ: a késő középkori főurak a búcsújárás során milyen kommunikációs csatornákat vehettek igénybe? Milyen jellegű információkat hozhattak-vihettek? Az újonnan megszerzett ismeretanyag és az információk hol hasznosulhattak, illetőleg milyen körben váltak tudottá? A korszakhatárokat illetően a 15. század és a 16. század első negyede közti időintervallumra koncentrálok, ugyanis ezen időszakra tehető a zarándoklatokról, utazásokról készített beszámolók, naplók, itineráriumok virágkora.³ A középkori társadalom felső rétegének, elsősorban a főuraknak, birodalmi fejedelmeknek, nemeseknek a peregrinációi alkotják elemzésem kiindulópontját, hiszen egyrészt az ő jól dokumentált utazásaikra vonatkozóan rendelkezünk a legtöbb adattal. Másrészt pedig státuszukból adódóan eljuthattak az alacsonyabb társadalmi állásúak számára kevésbé elérhető helyekre,

1 A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A külföldön elérhető szakirodalom összegyűjtését a Campus Hungary ösztöndíj tette lehetővé.

2 Harff, 2007.

3 *Reiseberichte*, 1999–2001. I–III.; Herbers, 2007. 74.

mint például a fejedelmi vagy a főpapi udvarokba. Döntően a Német-római Birodalom területén élő potentátok búcsújárásait veszem górcső alá,⁴ ugyanis európai összehasonlításban a legtöbb részletes úti beszámoló e térségből maradt korunkra.⁵ A *peregrinationes maiores*⁶ célállomásait illetően a szentföldi utazásokról készült a legtöbb tudósítás (262), majd idősebb Jakab apostol sírja (38), végül pedig az Örök Város (körülbelül egy tucat) következik.⁷ Az említett számokból adódóan természetesen nem lehet célokom a teljességen alapuló analízis,⁸ mindazonáltal úgy vélem, hogy a kiválasztott több mint egy tucat utazás dokumentumainak vizsgálata választ adhat a fentebb megfogalmazott kérdésekre.⁹

Információhordozók – médiumok

A középkor kommunikációs formáinak összetettségéből adódóan az információkat közvetítő médiumok és a mediális szerepet betöltő csatornák egyaránt sokszínűek voltak.¹⁰ A döntően szóbeliségen nyugvó korabeli társadalom mindennapjaiban az írásbeliség is egyre fontosabbá vált az információáramlás terén,¹¹ különösen a

- 4 Az egyes zárandoklatokra vonatkozó alapvető adatokat a tanulmány függelékében közlöm.
- 5 A Werner Paravicini irányításával készülő középkori európai utazásokról készített feljegyzések inventáriumának eddig három kötete jelent meg, melyet magam is kiindulópontként használtam az elemzendő anyag kiválasztásában. A munka által számba vett dokumentumok a következő földrajzi megoszlást mutatják: német területek – természetesen a Cseh Királyságot is ideszámítva – (1334–1531) 154, francia (1300–1534) 42, Németalföld (1380–1536) 40. Reiseberichte, 1999–2001. I–III. A világhálón elérhető a késő középkori és kora újkor utazások adatbázisa, amely az itáliai és az angol utazók adatait is tartalmazza: <http://www.digiberichte.de/> (utolsó letöltés: 2013. december 28.).
- 6 A kegyhelyek tipológiájára lásd Sigal, 1989.; a magyar vonatkozásokra Csukovits, 2003. 23–47.
- 7 Klußmann, 2012. 25. Aryeh Grabois monográfiája függelékében összesen 135 szentföldi zárandoktudósítást vett számba 333 és 1498 között. Ezek közül 56 beszámoló a 15. században készült. Vö. Grabois, 1998. 211–214.
- 8 A német zárandokbeszámolók elemzési lehetőségére, felhasználására két példa: Samson-Himmelstjerna, 2004. és Klußmann, 2012.
- 9 Csukovits Enikő átfogó tanulmányban vizsgálta az európaiak földrajzi megismerésének lehetőségeit az ókortól egészen a nagy földrajzi felfedezésekig bezárólag, melyben természetesen a zárandokirodalom szerepét is érintette. (Csukovits, 2010.) E dolgozatot Szommer Gábor vette bírálat alá. Kritikájában egyebek mellett arra mutatott rá, hogy Csukovits munkájában nem tárgyalta kellő mélységben az általa kiválasztott szövegek olvasóinak lehetséges körét, a megismerési folyamat „eszközeit, módszereit, eljárásait”. A zárandokbeszámolókkal kapcsolatban pedig azt vetette fel, hogy „Miképpen történt az említett itineráriumok felhasználása: használták-e őket például előzetes útvonaltervezésre? Használták-e őket a zárandokok az alternatív útvonalak közti választások során?” (Szommer, 2011. 458., 464.) Csukovits válaszában arra hívta fel vitapartnere figyelmét, hogy az összes középkori zárandokkalauz átolvasása sem kecsegtet jelentős eredményekkel e téren: „lehet, hogy három-négy (!) olyan mondatot is találunk, amely valamiféle utalásszerű választ ad Szommer felvetett kérdéseire. Az eddig elolvasott források ismeretében azonban úgy látom, a ráfordított munka és a várható eredmény messze nem áll arányban egymással [...]”. (Csukovits, 2011. 487.) Való igaz, hogy az útkönyvek dokumentált használatára csak nagyon sporadikus adatok állnak rendelkezésre. Mindazonáltal a tanulmányomban vizsgált kútfők éppen azt igazolják, hogy e beszámolókat – természetesen nem mindegyiket – valóban (haszonnal) forgatták a kortársak, s a késő középkori kommunikációs csatornák között fontos szerepet töltöttek be az itineráriumok.
- 10 A témára összefoglalóan lásd Menache, 1990.; Faulstich, 1996. A 15. századi Párizs vonatkozásában Novák, 2007.
- 11 A szóbeliség-írásbeliség kérdéseire lásd Schaefer, 1999.

15. század második felétől a nyomdatechnika gyors elterjedésének köszönhetően. Mindazonáltal nem becsülhetjük le a képi megjelenítések kommunikációban betöltött szerepét sem, hiszen a szakrális és profán épületek freskói, a falakon elhelyezett feliratok, a katedrálisok üvegablakainak motívumai, a különböző témájú táblaképek, a falikárpitok, a kódexek, majd könyvek lapjain elhelyezett ábrázolások, a kegyszereken és egyéb tárgyakon feltűnő emblémák, a síremlékek – hogy a legfontosabbakra utaljak – fontos információhordozók voltak. Az ismeretközvetítésnek, a hírek szállításának az utazók a kezdetektől aktív részeseivé váltak, nagyfokú mobilitásuk révén az „interkulturális kommunikáció” letéteményesei voltak.¹² A lovag, a kereskedő, a külföldi tanulmányokat folytató diák mellett a középkor folyamán leginkább a zarándok testesítette meg az *utazót*, különösen a távoli kegyhelyeket felkereső, hónapokig úton lévő peregrinus.¹³

A középkori információcseré egyik alapvető csatornáját a szóbeliség alkotta, s ezalól magától értetődően a zarándoklatok sem képeztek kivételt. A búcsújárás előkészítése során az egyik legfontosabb feladat az utazással kapcsolatos nélkülözhetetlen információk összegyűjtése volt. A tájékozódás során mindenekelőtt a kegyhelyekre, az útvonalakra, az esetleges veszélyekre, költségekre vonatkozó legfontosabb tudnivalókhoz igyekeztek hozzájutni. Elsősorban olyan tapasztalt emberek elbeszéléseire támaszkodhattak a leendő peregrinusok, akik maguk is megjárták már az utat, tehát személyes élményeik alapján adhattak praktikus tanácsokat.¹⁴ Ugyanakkor megszokott jelenségnek számított, hogy a klerikusok prédikációikban osztották meg a hívekkel egy-egy zarándokhelyre és az odavezető utakra vonatkozó alapvető ismereteket. A piacok, sokadalmak is alkalmasak voltak az előzetes tájékozódásra, hiszen a korszakunkban ezek számítottak az információáramlás legfontosabb színtereinek.

Az utazás közben, lett légyen az tengeri vagy egy kereskedőkaravánnal megtett szárazföldi út, alkalom kínálkozott az útitársakkal folytatott beszélgetésekre, s ugyancsak lehetőség nyílt az információcserére a különböző szálláshelyeken, fogadóknál és ispotályokban, s természetesen a kegyhelyeken is. A szóbeli információkra vonatkozólag gyakran találunk utalásokat a lejegyzett beszámolók lapjain is. Tari Lőrinc a távoli Szent Patrik-purgatóriumról hallomásból és olvasmányokból egyaránt értesült (*tam per relaciones hominum quam scripture*).¹⁵ Popplau a Brit-szigeteken járva ugyan nem jutott el az említett kegyhelyre, azonban az ott járt emberektől érdeklődött (*mit sonderem Fleiß gefraget*) a híres barlang felől.¹⁶ Albert szász herceg Krétán kapott új híreket (*neue Zeitung*) az oszmánok szentföldi akcióiról, többek között a Szent Sír lezárásáról és a ferencesek fogságba vetéséről.¹⁷

12 Faulstich, 1996. 249.

13 A középkori utazásokra Ohler, 1988.; Paravicini, 1993.; Reichert, 2001. A zarándoklat-utazás összefüggéseire lásd Petneki, 1994.; Csukovits, 2003. 106–133.

14 Ottheinrich, 2005. 24.

15 Tar, 1985. 247.; Paravicini, 2007. 137.

16 Popplau, 1998. 60.

17 Albrecht, 1586. LIIIr.

Arnold von Harff pedig a Velencében és a gályán szerzett információkra támaszkodva válaszolt a török szultán kérdésére.¹⁸

Nyelvek, tolmácsok, heroldok

Az előkelők rangjukhoz méltó, társadalmi állásukat reprezentáló népes kísérettel utaztak, melynek tagjai között találunk szakácsot, orvost, borbélyt, szabót, apródotkat, valamint idegen nyelveket beszélő személyeket, tolmácsokat is. Közöttük olyan tapasztalt utazók is lehettek, akik gyakorlati tanácsokkal szolgálhattak a peregrináció során, mint Vilmos hesseni tartománygróf szakácsa, aki korábban már három ízben is járt a Szentföldön.¹⁹ Ugyancsak Vilmos kíséretének tagja volt Daniel Kaufmann Sankt Gallen-i patrícus, aki valamennyi jelentős kegyhelyen, így a Szentföldön, Rómában, Compostelában, sőt kétszer Mont Saint-Michelben is megfordult.²⁰

A világlátott kereskedők is hasznos útítársnak bizonyultak, hiszen számos praktikus tanáccsal láthatták el a jámbor utazókat. Harff, aki hosszú búcsújárása során mindvégig igyekezett kalmárokkal utazni, ezt azzal indokolta, hogy ők jól ismerik az utakat, nyelveket beszélnek, és nem mellékesen jó társaságot nyújtanak.²¹ Mindazonáltal kereskedőkhöz csatlakozva előnyökhöz is juthattak a peregrinusok, amint Harff példája mutatja. Az Alexandriába és a Kairóba történő beutazáshoz szükséges engedélyek kiállításáért a velencei üzletembereknek két, míg a zarándokoknak öt dukátot kellett fizetniük. Ezért takarékosági megfontolásból ő is kereskedőnek adta ki magát, összesen hat dukátot megtakarítva.²²

Nem volt haszontalan a távoli kegyhelyeken egy-egy jó helyismerettel rendelkező, az adott nyelvet beszélő, bennfentes kalauz útmutatása, hiszen segítségével olyan helyekre is be lehetett jutni, melyekről a zarándokok többsége nem is álmodhatott. Mindez annak ellenére elmondható, hogy az előkelő utazók számára rangjuk (és főként az azzal járó reprezentáció) sok ajtót megnyitott. Harffot Rómában egy ott élő ismerőse, bizonyos Johann Payl német orvos vette pártfogásába, aki szállást biztosított számára, valamint idegenvezetőként megmutatta neki az Urbsot. Emellett ottani barátai és ismerősei, köztük egy bíboros segítségével bejuttatta a pápai audienciára, sőt Harff húsvétvasárnap a Szentatya kezéből vehette magához az oltáriszentséget. Velencében pedig szintén egy földije, Anton Paffendorp kereskedő szállásolta el a *Fondaco dei Tedesciben*, s kalauzolta végig a lagúnák városán. Jeruzsálem és a környéke szent helyein a Sion-hegyi kolostor egy német ajkú ferences barátja vezette végig, Kairóban pedig két német származású mameluk kísérte.²³

Jól ismert, hogy a középkor folyamán a latint univerzális nyelvként az információcsere legfontosabb csatornájaként használták a keresztény Nyugaton. Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy mindenki bírta e nyelvet, hiszen ez a társadalom kisebb részének „kiváltsága” volt. Természetesen a vizsgált előkelők mind-

18 Harff, 2007. 219.

19 Wilhelm, 1880. 177.

20 Wilhelm, 1880. 224.

21 Harff, 2007. 36.

22 Harff, 2007. 104–105., 112.

23 Harff, 2007. 46., 62., 64., 71., 112., 184–185.

egyike értett és beszélt deákul, valamint kíséretükben is számos *litteratust* találunk. Utazásuk során több alkalommal hasznát is vették nyelvtudásuknak, amiről szintén értesülünk a kútfőkből. Harff egy észak-itáliai pápai kastély várnagyával társalgott a klasszikus nyelven.²⁴ Vélhetőleg Velencében a helyi előkelőkkel is e nyelven értekezett, ahogy Jeruzsálemben, ahol a keresztény tanokban járatos zsidókkal – köztük több lombardiai származású volt – történő beszélgetések közvetítő nyelve is a latin lehetett.²⁵ Leo Rožmítal hosszú európai körutazása során a milánói hercegi udvarban is megfordult, ahol hasznára lehetett a klasszikus nyelv ismerete a kommunikáció során, ugyanis maga a herceg is kiváló latinista (*ein kostlicher „latinist“*) volt.²⁶ Niclas von Popplau az angol királlyal beszélt latinul, viszont érdekes módon az uralkodó szavait egy tolmács fordította latinra.²⁷ Rátót nembeli Tari Lőrinc köztudottan kiválóan írt és beszélt latinul, peregrinációja során is e nyelvet használta. Írországban egy dublini közjegyzőt vett maga mellé, hogy a Szent Patrik-barlangban tapasztalt vízióit latin nyelven örökítse meg.²⁸

A távoli kegyhelyekre indulóknak természetesen arra is fel kellett készülniük, hogy megannyi régió áthaladva a latin mellett további nyelvek is szükségesek lehetnek az érintkezés során. A magas rangú zárandokok mindegyike éppen ezért igyekezett egy vagy több, idegen nyelvekben járatos, tolmácsként alkalmazható személyt magával vinni.²⁹ Számos esetben a címertudomány szakemberei, a heroldok egyúttal tolmácsként is közreműködtek. Nyelvismeretüket vizsgált forrásaink is kiemelik, ami egyértelműen alátámasztja azt a feltételezést, miszerint a nyelvtudás valóban alapvető elvárás volt velük szemben.³⁰ Georg von Eningen mellé Albert osztrák herceg rendelte egyik tapasztalt, nyelveket ismerő heroldját (*ain herfarnen herolt, der vil sprachen reden kundt*),³¹ Rožmítal rendelkezésére pedig III. (Jó) Fülöp burgund herceg bocsátott egy heroldot.

Utóbbi szakember összesen 17 idegen nyelvet értett (*linguas septemdecim callet*),³² nyelvi kompetenciájával valószínűleg messze kiemelkedett európai kollégái közül. A herceg utasítása értelmében mindvégig a zárandokcsoporttal utazott, majd Prágába érkezésüket követően térhetett haza. Egy veszélyes helyzetből is az ő képzettségének köszönhetően menekültek meg a csoport tagjai. Egy ízben Santiago de Compostelából igyekeztek a közelben lévő szállásukra, amikor közel 100 felfegyverzett ember vette körül őket támadólag. Miután a herold galíciai nyelven szólította meg őket (*heroldus noster eos compellabat lingua Gallicica*), s tolmácsolta Rožmítal szavait, bántatlanul engedték a jámbor utazókat továbbhaladni.³³ Ezenkí-

24 Harff, 2007. 67.

25 Annál is inkább, mivel volt köztük két hitehagyott egykori szerzetes is. Harff, 2007. 203–204.

26 Rožmítal, 1844. 193.

27 Popplau a lipcsei egyetemen eltöltött néhány évet. Ugyan nem szerzett akadémiai grádust a *facultas artiumon*, azonban kiváló ismerője volt a klasszikus nyelveknek. Vö. Popplau, 1998. 8., 54.

28 Tar, 1985. 245–248.; Paravicini, 2007. 132–135.

29 Herbers, 2007. 78.

30 Paravicini, 1989. 286, 329–334.; Scheibelreiter, 2006. 129. A heroldokról legújabbban Stevenson, 2009.

31 Eningen, 1842. 16.

32 Rožmítal, 1844. 28.

33 Rožmítal, 1844. 82.

vül beszélte az angolt, a németet, a franciát, a flamandot, s a kasztíliai nyelvben is otthonosan mozgott. A portugál király búcsúszavait is ő fordította a küldöttség számára. Beszélt katalánul is, sőt Milánóban és Velencében az olasszal is elboldogult. Az említett 17 nyelv közül tehát kilencen kommunikált a címerek hivatásos szakértője, de biztosan tudott még latinul és esetleg egy keveset csehül is.³⁴ Nem tudjuk, hogy a Tari Lőrinc mellett Dublinban feltűnő herold tolmácsként is segítette-e urát,³⁵ mindenesetre a fentiek alapján felettebb valószínű.

A szentföldi utazás során magától értetődően szükség volt a közel-keleti nyelveket ismerő kísérőkre, akiket Velencében, illetőleg a tengeri átkelést követően vehettek szolgálatukba. Harff egy spanyol származású tolmácsot (*Trutschelman*) fogadott fel, aki beszélt latinul, lombardul, spanyolul, vendül, görögül, törökül és arabul. Havonta négy dukátot fizetett, és teljes ellátást biztosított neki, ezenfelül pedig 100 dukát értékű ajándékkal honorálta munkáját. Ennek fejében Velencéből Kairóig kísérte, onnét a Sion-hegyi kolostort érintve egészen Jeruzsálemig. Miután szerződést kötött vele, a tolmács, aki egyben vezetője is volt, minden szükséges felszerelést beszerzett.³⁶

Az idegen nyelvek ismeretének hiánya konfliktusforrást is jelenthetett, amint ezt Ottheinrich gróf tapasztalata mutatja. Természetesen neki is volt tolmácsa, aki a német mellett beszélt olaszul, franciául és angolul, míg a velencei gálya tulajdonosának egyik embere tudott arabul, azonban a görög szigeteken a parasztokkal, egyszerű emberekkel nehéz volt szót érteni, s így a nyelvismeret hiánya a vásárlások kapcsán problémákat okozott. Nem véletlen, hogy a nyugati kultúrkörtől merőben eltérő ortodox világ népeességét nem zárta szívébe (*ein schlecht, grob volck*).³⁷ Egy alkalommal pedig tolmács hiányában (*mangels eines Dolmetschers*) nem jutott elegendő információhoz a Rovinjból elé táruló pompás környékről.³⁸ Georg von Ehingen a portugál királyi udvarban a helyi lovagokkal nem tudott kommunikálni (*die sprach nit kunten*), végül az uralkodóval egy tolmácson keresztül brabant nyelvjárásban (*in niederlendischer brabendlischer sprach*) beszélgetett.³⁹

Arnold von Harff éppen a nyelvi nehézségek enyhítése érdekében, amint a bevezetőben már említettem, szöszedeteket is készített az utazása során megismert idegen nyelvekhez, köztük a magyarhoz is. Az alapvető szavak mellett megtaláljuk a számokat egytől tízig, valamint néhány, általa is bizonyosan használt tömondatot is megadott.⁴⁰ S noha őt magát is érdekelték az idegen nyelvek,⁴¹ az általa készített, s az ehhez hasonló rövid szójegyzékek nyilvánvalóan csak kevéssé támogatták az utazókat.⁴²

34 Paravicini, 2010. 267–271.

35 Paravicini, 2007. 142. 195. jz.

36 Harff, 2007. 85–86.

37 Ottheinrich, 2005. 32.

38 Ottheinrich, 2005. 147.

39 Ehingen, 1842. 19.

40 Például: Mennyibe kerül? Hogy hívják ezt? Ezt meg akarom venni. Adj nekem inni! Mosd ki az ingem! Harff, 2007. 227. Breydenbach útikalauzában egy német–arab szójegyzéket publikált. Breydenbach, 2010. XXIII.

41 Harff, 2007. 203–204.

42 Ottheinrich, 2005. 28.

Feljegyzések, itineráriumok, úti okmányok

A szóban elhangzottak mellett különböző típusú, írott formában rögzített dokumentumok, feljegyzések is segítettek az információcserét, kommunikációt. A középkor korábbi évszázadaiban is több, kéziratos információgyűjtemény keletkezett, melyek a majdani zarándokok számára kívántak praktikus információkat nyújtani. Egy anonim szerző feljegyzése, amely a melki bencés monostor könyvtárában maradt fent, a szentföldi viszonyokról ad részletes tájékoztatást: a tolmácsokról, a borralólóról, a szálláslehetőségekről, a geográfiai és klimatikus viszonyokról közöl hasznos adatokat.⁴³ Később nyomtatott „prospektusokat” készítettek a kegyhelyekről (ezek rövid leírást, valamint az általános liturgiára vonatkozó előírásokat tartalmaztak), melyeket a zarándokok könnyűszerrel beszerezhettek.⁴⁴ Velencében például legkésőbb 1470-től nyomtatott formában a búcsújárók rendelkezésére állt a szentföldi városok jegyzéke, s rövid ismertetése, az egyes kegyhelyeken elnyerhető teljes vagy részleges búcsúk felsorolásával. Ilyen katalógushoz Jeruzsálemben is hozzá lehetett jutni, sőt a Sion-hegyi ferences kolostorban 1516-tól ki volt függesztve egy tábla is, ami a különböző szentföldi városokban elérhető kegyhelyeket, az ott elnyerhető indulgenciákat sorolta fel, azok rövid bemutatásával.⁴⁵ Ezeket is felhasználták a beszámlolók összeállítása során.⁴⁶

A templomokban azonban akár profán eseményekről is tájékoztatást kaphattak a látogatók. A rodoszi ferenceseknél például ugyancsak az egyik oltár fölé helyezett felíratos tábla jelezte az 1480-as sikertelen török ostrom pontos helyét.⁴⁷ Egy alkalommal arról értesülünk, miszerint galambpostát is igénybe vettek az információtovábbítás során. Alexandriától 30 mérföldnyire az emír egy velencei kereskedőket és zarándokokat szállító gályára küldte az egyik emberét, hogy megtudakolja az utazók kilétét és célját. Miután tudatták vele, hogy velenceiek és készleteiket szeretnék feltölteni az egyiptomi metropoliszban, a küldönc feljegyezte a szükséges áruk listáját, s galambokkal továbbította az üzenetet az emírnek.⁴⁸

A jámbor utazók természetesen üzenetközvetítésre is vállalkoztak. V. Alfons portugál király levelét az udvarában megforduló Rožmítal kézbesítette az uralkodó testvéreinek, Eleonóra német-római császárnénak Bécsújhelyen.⁴⁹ A levelekkel kapcsolatban okvetlen említést érdemel Antonio Mannini tudósítása Tari Lőrinc írországi utazásáról, valamint Szent Patrik-barlangjában átélt vízióiról. A Dublinban tevékenykedő kereskedő a magyar báróhoz csatlakozva jutott el a kegyhelyre, majd mindenről levélben tájékoztatta egy londoni honfitársát. Mannini testvére ezt

43 Ottheinrich, 2005. 24–25.

44 Cardini, 2002. 185–186.; Breydenbach, 2010. XVI–XVII.

45 „Ende der Tafel, die im Jahre 1516 im Kloster auf dem Berge Zion aufgehängt worden ist.” Ottheinrich, 2005. 203.

46 „Alle heiligen Stätten, zum Teil schon genannt, und die andern, die ich im Heiligen Land gesehen habe, werden genüge mit Gnade und Ablass in einer abkopierter Tafel hier beigelegt.” Ottheinrich, 2005. 179.

47 Ottheinrich, 2005. 165.

48 „Sofort schrieben [...] dies auf ein Briefchen und banden es zusammengerollt Tauben, die sie in Körben mitgebracht hatten, unter ihre Flügel und ließen sie dann fliegen.” Vö. Harff, 2007. 104.

49 Rožmítal, 1844. 134.

lemásolta, és magával vitte Toscanába, így Tar peregrinációja Itáliában is ismertté válhatott.⁵⁰

„Jóllehet sok országon és városon keresztülutaztam e zarándoklat tényleges útvonalán kívül, hogy a városokat és tájakat, valamint a népszokásokat megismerjem, túl sok volna azonban mindezt feljegyezni. Ezért ezen írással a tényleges zarándoklatnál kívánok maradni, hogy ha valakinek szándékában állna e zarándoklatot megvalósítani, e könyvet olvassa és egy jó útikalauzként használja” – fogalmazott Arnold von Harff itineráriumának előszavában.⁵¹ Munkáján az információ átadásának szándéka mindvégig tetten érhető, ugyanis több alkalommal is „megszólítja” az olvasót.⁵² A korszakunkban készített itineráriumok, beszámolók szerzőinek legfontosabb célja tehát kétségtelenül az volt, hogy a korábbi zarándoktól szerzett hasznos információkat saját tapasztalataikkal kiegészítve írásba foglalják, s a jövőbeni búcsújárók, utazók számára megörökítsék. Ezeket a könyvnyomtatás révén a 15. század második felétől könnyen multiplikálhatták, ami szélesebb körű ismertségüket szavaltotta.⁵³ Persze más motívumok is meghúzódhattak egy-egy tudósítás háttérében. Ezek közé tartozott például a rejtett diplomáciai küldetésről készített jelentés, amint Niclas von Popplau esetében látható.⁵⁴

Egy-egy peregrinációról több párhuzamos beszámoló is készülhetett, melyek mindegyike *ab ovo* különböző látószögből mutatta be az utazást. Az egyik legjobban dokumentált késő középkori-kora újkori Jeruzsálem-járás Ottheinrich rajnai palotagróf 1521-es peregrinációja, ugyanis öt parallel tudósítása ismert. Ő maga az útra keléstől naplót vezetett (egészen 1534-ig); ezenkívül egy a kompániához csatlakozó nemes, egy svájci patrícius és még két (Velencétől) útítársa is.⁵⁵ Előkelő személyekről lévén szó, elmondható, hogy az esetek döntő részében kíséretük tagjai közül kerültek ki az itineráriumok lejegyzői.⁵⁶ Ottheinrich mellett a vizsgált esetekben mindössze a nemesség alacsonyabb rétegéből származó Harff, valamint a patríciusból lovaggá avanszált Popplau készített saját kezű jegyzeteket. A szerzők között találunk kancellárt,⁵⁷ írnokot,⁵⁸ udvari orvost,⁵⁹ számtartót⁶⁰ egyaránt. Tari

50 Paravicini, 2007. 126–128.

51 „Doch wiewohl ich durch viele Länder und Städte gezogen bin außer dem rechten Weg dieser Pigerreise, um die Städte und Landschaften und die Sitten des Volkes zu überschauen, wäre das allzu viel, um es aufzuschreiben. Darum will ich hier mit dieser Schrift bei dem rechten Weg dieser Pilgerfahrt bleiben, in der Absicht, wenn jemanden in den Sinn käme, diese Pilgerfahrt durchzuführen zu wollen, dass er dieses Buch lese und es dankbar für einen guten Wegweiser nehme [...]” Harff, 2007. 37.

52 Például: „Und wäre ich selber im Gespräch bei Dir, Leser, ich wollte Dir diese Sache besser erklären.” Harff, 2007. 121.

53 Bernhard von Breydenbach a 15. század végén egy kimerítő német nyelvű útikönyvet készített, melyben az utazással kapcsolatos valamennyi praktikus tanács fellelhető. Ez a 15–16. század fordulójára a zarándokok között valóságos bestsellerré vált. Breydenbach, 2010. XXX–XXXI.

54 Popplau, 1998. 11.

55 Ottheinrich, 2005. 15–20.

56 Reichert, 2001. 16.

57 Este, 1861. 148.

58 *Reiseberichte*, 1999–2001. I. 104–106.

59 Hohenzollern, 1858. 253.

60 Albrecht, 1586.

Lőrinc „pokoljárását” pedig egy dublini császári közjegyző foglalta írásba, a báró szóbeli beszámolója és feljegyzései alapján.⁶¹

A tervezett beszámolókhöz a leendő szerzők útjuk során pontos jegyzeteket készítettek, melyek alapján – sok esetben az utazás alkalmával kiállított okmányokkal kiegészítve – megfogalmazták a végső szövegváltozatot. Ehhez korábbi itineráriumokat, egyéb vonatkozó kéziratokat is felhasználhattak. Így járt el a Leo Rožmítal utazását megörökítő szerzők egyike, aki a tervezett, ám – vélhetőleg az anyagi hiánya miatt – meg nem valósult szentföldi utazáshoz egy részletes leírást illesztett, minden bizonnyal a közkézen forgó katalógusok egyike alapján.⁶²

Az itineráriumokban fellelhető információáradat kapcsán felmerül a kérdés: vajon ténylegesen forgatták ezeket az összeállításokat a kortársak? Erre általánosságban egyértelműen igennel felelhetünk, noha ezt valamennyi beszámoló esetében nem tudjuk igazolni. A Harff-féle jelentésnek megközelítőleg 30 kézírata lehetett (nyomatásban nem jelent meg), s elsősorban a Rajna-vidéki nemesi családok körében volt népszerű.⁶³ A Rožmítal körutazásáról készített tudósításokat (legalábbis a német nyelvűt) ismerte Popplau, s útvonalának megtervezéséhez minden bizonnyal fel is használta.⁶⁴ A tanulmányban vizsgált itineráriumok természetesen nem közelítették meg sem Mandéville szentföldi úti beszámolójának, melynek több száz kézírata ismert,⁶⁵ sem pedig Breydenbach útikalauzának népszerűségét, melynek eredeti latin kiadását több német, egy spanyol és két francia edíció követte a 16. század elejéig.⁶⁶

Minden távoli helyre irányuló utazás, beleértve természetesen a zarándoklatot is, fontos aspektusa volt, hogy egyrészt jelentős anyagi erőforrás, másrészt pedig bátorság és kitartás kellett hozzá. Ez pedig ismertté tette az utazót, következésképpen egyfajta nyilvánosság előtt zajló utazásról beszélhetünk. A nyilvánosságra hozatal egyik típusa, ha az illető hazatért, és az udvarban elmesélte élményeit. Az is előfordult, hogy az együtt utazók, az útközben érintkezésbe került személyek szó- vagy írásbeli információkat adtak tovább az illetőről, amint fentebb Mannini levele kapcsán láthattuk. A búcsújárás során kiállított okleveleknek is az volt az egyik rendeltetésük, hogy széles körben tájékoztatást nyújtsanak a tervezett utazásról.⁶⁷

A több régió területén áthaladó búcsújárás során különböző úti okmányokra, engedélyekre volt szüksége a jámbor utazónak. Ezek közül a legfontosabb az egyes országokba történő szabad be- és kiutazáshoz szükséges menlevél (*salvus conductus*) volt. Az egyes uralkodók a magas rangú zarándokok számára ajánlóleveleket állítottak ki, melyek címzettei között a tervezett utazás során érinteni kívánt területek előjáróit találjuk. Ezen okmányok célja, hogy a résztvevőknek szabad

61 Tar, 1985. 247.

62 „Hic describitur visitatio totius terrae sanctae, quam hujus temporis peregrinatores perlustrant.” Rožmítal, 1844. 136–142.

63 Harff, 2007. 15–16.

64 Popplau, 1998. 10–11.

65 Csukovits, 2001. 40. 28. jz.

66 Breydenbach, 2010. XXXI.

67 Paravicini, 1993. 112–116.

mozgást, vámmmentességet és védelmet nyújtsanak a dokumentumokban meghatározott területeken.⁶⁸ Minthogy ezeket az okiratokat számos alkalommal be kellett mutatni a peregrináció alkalmával, az előkelő zarándokok személye és vállalkozása is szélesebb körben vált ismertté. Az említett iratok közül számos példány eredetiben is korunkra maradt,⁶⁹ sőt esetenként a zarándoklatról készült beszámolók is tartalmazzák ezek másolatait.⁷⁰ A korszak zarándoklatai, utazásai közül e tekintetben Leo von Rožmítal vállalkozása emelkedik ki, mellyel kapcsolatban összesen 22 úti okmány ismert. E dokumentumok kiállítását is a heroldok feladatköréhez tartozott, amint a cseh előkelő példája mutatja.⁷¹ Az úti okmányok relevanciáját a búcsújárásokról készült beszámolók is alátámasztják, ugyanis a tudósítások is említést tesznek ezekről. Stefan von Grumptemberg kíséretével több napig időzött Augsburgban a püspök és a városi tanács vendégszeretetéét élvezve, amíg a velenicei dózsához címzett ajánlóleveleket (*Fürdernißbriefe*) kiállították számára.⁷²

Az említetteken kívül a szentföldi zarándokoknak pápai engedélyt is be kellett szerezni a 14. századtól kezdve, hogy a hitetlenek uralma alatt álló területre léphessenek.⁷³ Ezt személyesen és képviselők útján egyaránt megtehették, a pápai kancellárián e tárgyban benyújtott folyamodványok (*supplicationes*) rutinügynek számítottak. Keveseknek állhatott módjában Arnold von Harffhoz hasonlóan pápai audiencián előterjeszteni ebbéli kérésüket.⁷⁴

Címerek, graffitik, képi ábrázolások

Széles volt a vizuális információhordozók repertoárja is egy-egy búcsújárás alkalmával. Az előkelők, nemesek címereiket láthatóvá tették útjuk egyes állomásain, feliratokat, graffitiket készítettek és helyeztek el a felkeresett kegyhelyeken. Voltak, akik a zarándoktemplomok üvegablakain, az általuk alapított oltárképen tüntették fel inszignijukat, mások pedig hazaérkezésüket követően örökítették meg a zarándoklat emlékét kegytemplomaikban, sírköveiken elhelyezett és egyéb ábrázolásokon. Ugyancsak egy-egy távoli zarándoklat emlékezetét dokumentálták az út során újonnan elnyert címerek vagy címerelemek. A zarándokok hátrahagyott címereinek, az általuk készített feliratoknak több funkciója is volt. Mindenekelőtt láthatóvá kívánták tenni jelenlétüket az arra járók számára, azaz reprezentálni kívánták önmagukat.

A címerszimbolika nemzetközi nyelve kiválóan alkalmas volt arra, hogy mindenki számára érthető információkat közvetítsen. A címer kommunikációs eszközként láthatóvá tette a társadalmi rangot, a jelentőséget, a befolyást és a hatal-

68 Vincke, 1934.; Vincke, 1963.; Kitzinger, 2003.; Paravicini, 1994.; Paravicini 2010.

69 Igen gazdag e vonatkozásban például a Barcelonai Királyi Levéltár anyaga, mely a Compostelába igyekvő utazók dokumentumai közül sokat megőrzött. Vö. Vincke, 1963. 347.

70 Rožmítal, 1844.; Tar, 1985.

71 Paravicini, 2010. 268.

72 Grumptemberg, 1968. 36.

73 Csukovits, 2003. 99–101. Ugyancsak szükséges volt mind Jeruzsálemben, mind pedig Egyiptom területén az ottani uralkodók képviselőitől írásbeli hozzájárulást kiállíttatni.

74 „Da beehrte ich von Seiner Heiligkeit, dass er mir die Erlaubnis geben möge, über das Meer in das Heilige Land zu ziehen.” Harff, 2007. 62.

mat. A középkor eszmevilágában a címer annak tulajdonosát testesítette meg, tette jelenvalóvá függetlenül attól, hogy az illető maga ott tartózkodik-e vagy sem.⁷⁵ A gyakorlatban ez általában úgy történt, hogy a kíséretük néhány tagja, a herold vezetésével, előrement, és a soron következő állomáson kifüggesztették az érkezők címereit, így már azelőtt megjelenítették az előkelőket, mielőtt azok a helyszínrre érkeztek volna.⁷⁶ Ez egy nyilvános, mindenki számára jól érthető formája volt az önreprezentációnak.

A zarándoklatok esetében az utazás célállomásai álltak a nemesi reprezentáció gyújtópontjában. A kegyhelyeken elhelyezett címerek esetében arra törekedtek, hogy számukra tartós emlékezetet biztosítsanak, s rangjukat is reprezentálja. Éppen ezért, szemben az út egyes állomásain hátrahagyott fa vagy papír címerpajzsok, zászlók helyett itt értékes, sok esetben nemesfémből készített, drágakövekkel díszített címeres emlékeket helyeztek el.⁷⁷ Egyrészt annak reményében tették láthatóvá ezeket, hogy a jövőbeni utazók felismerik ezeket.⁷⁸ Másrészt azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a templomok, kápolnák nyilvános térként funkcionáltak, ahol a védőszentnek a heraldikus ábrázolással, felirattal adtak hálát a peregrinusok a sikeres megérkezésükért, egyszersmind pedig saját emlékezetüket is szolgálta. A nevet tartalmazó feliratot és a címet a transzcendens felé irányuló kommunikációs csatornaként is értelmezhetjük.

A hazaút során hátrahagyott címereken, feliratokon az utazás során státuszukban bekövetkezett esetleges változásokat hozhatták nyilvánosságra a peregrinusok. Főként a nemesek törekedtek erre, akik egy új lovagrend, nemesi társaság tagjaivá válva, immár az újonnan szerzett kitüntetés szimbólumát is feltüntették címereiken. Hazatérésüket követően pedig új kitüntéseiket, dicső tetteiket igyekeztek a nyilvánosság elé tárni. A búcsújárás során elnyert, presztízs-növelő emblémák gyakran ikonográfiai kifejezést is nyertek, így – többek között – freskókon, táblaképeken, valamint a sírköveken ábrázolhatták ezeket. A kései középkort az utazók által hátrahagyott ábrázolások tekintetében a klasszikus heraldikai megjelenítés időszakaként, s ilyenképpen egy jól működő információs rendszerként jellemezhetjük.⁷⁹

A címerek konkrét elhelyezéséről maguk a beszámolók is számos információt tartalmaznak. Rožmítal Tours-ban és a compostelai katedrális egyik kápolnájában, ahol számos címer volt látható (*hagen der herren und landfarer wappen des merer teil*), sajátját is kifüggesztette.⁸⁰ Popplau Sevilában, Córdoba-ban és Mont Saint-Michelben egyaránt elhelyezte címerét.⁸¹ A córdobai székesegyházban több száz nemesi jelvényt látott, melyeket németek, csehek, lengyelek hagytak hátra.

75 Biewer, 2003. 144.

76 Erre számos példával lásd Ulrich von Richentalnak a konstanzi zsinatról készített krónikáját: „Und die hießen erst recht anschlahen der herren wapen an die hüßer.” Richental, 2010. 12.

77 Kraack, 1997. 63–67.

78 Paravicini, 1993. 112–116.

79 Kraack, 1997. 330–331., 366–370., 389.

80 Rožmítal, 1844. 164., 176.

81 Popplau, 1998. 98., 107., 141–144.

Ugyan a derék szerző neveket nem említett, azonban minden valószínűség szerint a Cillei Ulrik kíséretét alkotó csoport tagjainak emblémái is köztük lehettek, akik 1430-ban utaztak az Ibériai-félszigetre a rekonkvisztában való részvételtől motiválva. A címerek ez esetben a lovagi életmódot reprezentálták, s egyúttal a keresztényeknek a hitetlenek felett aratott diadalát jelenítették meg.⁸²

Sevillában egy érdekes jelenetet örökített meg Popplau a címerkifüggesztés kapcsán: miután meglátták, hogy a címerén lévő sisak egy királyi koronát ábrázol, azt gondolták, hogy ő egy törvénytelen királyi leszármazott, s esetleg azért érkezett a városba, hogy az uralkodó lánya ellen háborút kezdjen.⁸³ A Vilmos hesseni tartománygróf utazását megörökítő Dietrich von Schachten pedig arról tudósított, hogy a velencei dózsepalota egyik szép folyosóján akaszthatták fel a különböző országokból érkező nemes zarándokok (*Teutsche, Fratzosen, Ungern, Lampparten*) a címereiket.⁸⁴ Harff szintén megemlégett, miszerint e palotában megszámlálhatatlanul sok, Szentföldet megjárt peregrinus címerét látta.⁸⁵ Pero Tafur kasztíliai lovag szentföldi utazása során (1435–1439) úgyszintén sok nemesi címet látott a kegytemplomok és egyéb épületek falain, s természetesen saját jelvényét is több helyen láthatóvá tette. A jeruzsálemi Szent Sír-templomban egy német és egy francia lovag címere között helyezte el nemesi inszigniját, de kifüggesztette címerét a Sínai-hegyen lévő Szent Katalin-kolostorban, valamint a velencei dózsepalotában is. A potentátok minden bizonnyal hazuról is vittek magukkal címertáblákat, de utazásuk során is lehetőségük nyílt címerüket elkészíttetni, amint Kristóf bajor herceg szentföldi utazása alkalmával tette (*wapen an di licht zu molen*).⁸⁶

A felismert címerekről néhány későbbi zarándok is beszámolt, ezzel is megerősítve ezen információs szisztéma működését. Sebastian Ilsung augsburgi patrícium a compostelai érsek palotájában fogadta (1446), s az ott lévő szőnyegen a német választófejedelmek címereit látta.⁸⁷ Niclas von Popplau pedig Mont Saint-Michelben azonosított több színes jelvényt.⁸⁸

A középkori zarándokok a mai turistákhoz hasonlóan a felkeresett helyeken szénnel, egyéb színes anyaggal maguk írták, vagy valamilyen hegyes eszközzel saját kezűleg karcolták-vésték a falba a nevüket és az ott-tartózkodásuk dátumát, címerüket, amint a 16. század derekán Hieronymus Beck, aki a Kheopsz-piramis falába karcolta be nevét.⁸⁹ A késő középkorban a templomok falán feltűnő graffitik abban különböznek a normál értelemben vett feliratoktól, hogy ezek spontán, sze-

82 Kraack, 1998. 115.

83 „[...] daß ich aufm Helm eine königliche Cron führete, sagten sie, ich wär vielleicht eines Königes Bastard und wär derohalben kommen, daß ich umb des Königs Tochter, einen Krieg wollte angefangen. Da ich so närrische Rede von ihnen vernahm, und merckte, daß sie gar nicht verstunden, was zum Adel gehöret [...]“ Popplau, 1998. 98.

84 Wilhelm, 1880. 174.

85 Harff, 2007. 74.

86 Kraack, 1997. 402–403, 429.

87 „Da lag ain debich vor im, da waren der kurfürste[n] wappen darein gewirck[t].“ Ilsung, 1988. 91.

88 „Allda sahe ich des Hertzogen oder Grafen Heinrichs von Wirtenberg Wapffen eines Ritter Trugses aus Pommern, des Techants von Bassel und eines Edelmanns Merschbach genandt.“ Popplau, 1998. 144.

89 Paravicini, 1993. 103.

mélyes információkat tartalmaznak, s kivitelezésük sem előre megtervezett „művészi” kompozíció. Az idők folyamán sok falra vésett címernek, feliratnak nyoma veszett. Ezzel kapcsolatban feltételezhető, hogy a templomok klerikusai, alkalmazottai időről időre eltávolították a kevésbé jelentős címerpajzsokat, helyet készítve így az újabbaknak.⁹⁰ Mindazonáltal e gyakorlatot már a kortársak közül is többen károsnak tartották. Felix Faber tudósítása szerint a Sion-hegyi ferences kolostor gárdiánja felhívta a Szentföldre érkező peregrinusok figyelmét a legfontosabb betartandó normákra. Ezek közt találjuk azt is, miszerint a nemes zárandokok tartózkodjanak attól, hogy szénnel, vörös kővel, karcolással ábrázolják a falakon címerüket, vagy feliratokat helyezzenek el.⁹¹

A 15. századtól, különösen annak második felétől a szöveges dokumentáció mellett a képi ábrázolások szerepe is egyre jelentősebbé vált a nagyobb peregrinációk alkalmával. A távoli tájak, városok, épületek, egzotikus állatok reprodukcióit egyrészt az újonnan szerzett ismeretek pontos dokumentálása, másrészt az ezekben rejlő információk közvetítésének igénye miatt készítették. Arnold von Harff saját kezűleg rajzolt színes illusztrációkat zárandokkalauzához. Az előkelők közül néhányan, mint Stefan von Grumppenberg, valamint Bölcs Frigyes szász választófejedelem, hivatásos festőket vittek magukkal, hogy megörökítsék a felkeresett kegyhelyeket.⁹² Utóbbi kíséretéhez három festő is tartozott, köztük a hamarosan híressé vált idősebb Lucas Cranach.⁹³ Egy kortárs levelében arról is beszámolt, hogy a művészt azért vitték magukkal (Münchenben Frigyeshez csatlakozott Kristóf bajor herceg), hogy valamennyi szent helyről, melyet a potentátok választanak, pontos rajzot készítsen.⁹⁴ A herceg számára festett két devóciós képen túl⁹⁵ ismerünk egy Cranach alkotta térképet is, mely a Szentföldet ábrázolja (1. ábra). Jóllehet a térkép az utazásnál mintegy másfél évtizeddel később keletkezett, ám kétséget kizáróan a búcsújárás során szerzett impulzusokhoz, megfigyelésekhez köthető. Ezt egyértelművé teszi, hogy a távolabbi hajó vitorláján Bölcs Frigyes címere látható.⁹⁶ Ez utóbbi pedig egy további szempontra irányítja figyelmünket, jelesül az alább részletesebben tárgyalandó emlékezet kérdésére. Mindazonáltal a korszak illusztrációk tekintetében is legalaposabb munkája Bernhard von Breydenbach már említett útikönyve. A körültekintően megtervezett összeállítás szerves részét alkotják a precíz képi ábrázolások, melyeket egy utrechti festő, Erhart Reuwich készített. A szerzővel

90 Kraack, 1997. 12., 118.

91 „Daß die Adeligen nicht durch Schreiben und durch Zeichnen mit Kohle oder Rötstein oder durch Kratzen die Wände verunstalteten, Wappenschilde und Helme darstellen und Reime daranscrieben [...]” Faber, 1990. 76–77.

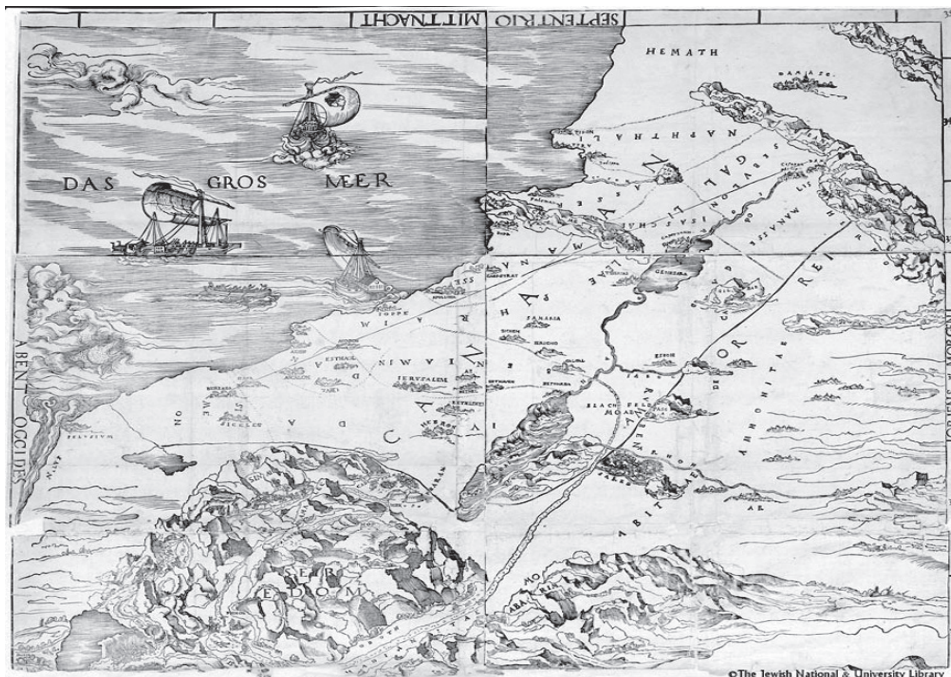
92 *Reiseberichte*, 1999–2001. I. 104–106.

93 A Cranach fivérek a Frigyesel együtt utazó Kristóf bajor herceg szűkebb kíséretéhez tartoztak az utazás alatt. Vö. *Reiseberichte*, 1999–2001. I. 248.

94 „Lucas Kranach mitziehet auf der fürseten geheiß, daß er jeglichen heiligen ort nach notturft und wahl der herrn aufs genauest und best aufriß und verzeihnung machte.” Kunz, 1995. 126.

95 Reichert, 2001. 16.

96 Kunz, 1995. 135.

1. ábra. Id. Lucas Cranach: A Szentföld térképe (1508–1515)

(The Jewish National & University Library, David and Fela Shapell Family Digitization Project, Eran Laor Cartographic Collection, the Hebrew University of Jerusalem)

közösén alakították ki a kötet koncepcióját, s hazatérésüket követően pedig a festő végezte a kézirat nyomdai előkészítését.⁹⁷

Hírnév, kíváncsiság, küldetés

Korszakunkban az információszerzésben, az ismeretek gyarapításában a vallásos tapasztalatok a korábbiakhoz képest csekélyebb súllyal estek latba. A 14. század végétől, majd pedig a 15. század folyamán a vallásos indíttatás mellett egyre inkább előtérbe került a külföldi udvarok felkeresésének igénye, idegen népek és szokások megismerésének, kereskedelmi kapcsolatok létesítésének, valamint a lovagi tornákon a rátermettség bizonyításának vágya.⁹⁸ Az utazási beszámolókból kiviláglik, hogy a lovagi tettek végrehajtásának, a hírnév megszerzésének óhaja, valamint a hitbéli megerősödés és az üdvösség biztosításának igénye egymást átjárva volt jelen egy-egy zárandoklatban.⁹⁹

97 „Unter dieser Herren und ihren Knechten befand sich auch der Maler Erhart Reuwich aus Utrecht, der alle Gemälde in diesem Buch gemalt und die Drucklegung in seinem Haus ausgeführt hat.” Breydenbach, 2010. 541.

98 Plötzl, 1988. 24.; Reichert, 2001. 98.

99 Paravicini, 1993. 92.

A peregrináció és a vitézi tettek összekapcsolásának szemléletes példáját nyújtja Suero de Quiñones lovag esete. Szent Jakab sírjához tartva a leóni Ortes Obrigo hídnál egy hónapon át (1434. július 10.–augusztus 9.) az arra utazó vitézeket párbajra hívta ki. Összesen 166 lándzsatorést hajtott végre sikeresen, amikor megsérült. Ezt követően sikereiért hálát adva zarándokolt el Compostelába.¹⁰⁰ Az udvarok tervszerű felkeresése is alapvető szegmensét képezte a késő középkori lovagi, nemesi utazásoknak, búcsújárásoknak. A királyi, hercegi palotákban megrendezett lovagi tornákon, párviadalokon dicsőséget, hírnevet lehetett szerezni, ami távoli vidékeken is ismertté tette a bátor vitézt. Az európai udvarokban általános gyakorlatnak számító uralkodói hospitalitás révén pedig különböző eseményeken (fogadásokon, lakomákon, vadászatokon) is részt vehettek a messziről érkezett előkelők, melyeken új ismeretségek kötésére, az eltérő udvari szokások tanulmányozására is alkalmuk nyílt.¹⁰¹ Az ifjú vitézek számára pedig a legjobb tapasztalatszerzési mód egy-egy távoli kegyhely felkeresése volt, mely során a lelki megerősödésten túl harci tapasztalatokat is szerezhettek a hitetlenek elleni harcokban, továbbá idegen tájakon járva számos új ismerettel bővíthették tudásukat.¹⁰²

Az első német nyelvű autobiográfia szerzője, Georg von Ehingen lovag második hosszabb utazására készülve (1457) azzal indokolta vállalkozását, hogy a keresztény birodalmakban mindenütt béke honol, ezért a lovagi hírnévhez szükséges tettek gyakorlása miatt országról országra kíván utazni.¹⁰³ A nemes zarándokok számára a korszakban kiállított úti okmányok szinte mindegyikében találunk utalást a végrehajtani kívánt lovagi tettek vonatkozásán.¹⁰⁴ Tari Lőrinc többek között azért kelt útra Compostelába és Szent Patrik purgatóriumába, hogy „vitézi tettekben gyakorolja magát, s azokban gyarapodjék”.¹⁰⁵ Lévai Cseh Péter lovászmester számára az aragón király nevében kiállított oklevélben ugyancsak a lovagi tettekre (*por exercer actos de Cavalleria*) s az általuk megszerezhető hírnévre történt utalás.¹⁰⁶ A Rožmítal és kísérete számára kiállított okmányokban az utazást kiváltó okok között a következőket találjuk: 1. *utilitas*, azaz a zarándoklat során hasznos tapasztalatok gyűjtése; 2. *norma militaris*, vagyis a lovagság eszménye, lovagi cselekedetek; 3. *more nobilium*, azaz a nemesi attitűd, hagyományok; 4. *peregrinatio*, azaz a lelki javak szerzése a zarándoklat által.¹⁰⁷

A dicső tettek messze földön híressé tették a zarándok lovagokat, miközben ők maguk is megannyi új információhoz juthattak. Ehingen szentföldi útja alkalmával Rodoszon csatlakozott a törökök ellen készülődő johannita lovagokhoz. Vállalkozása fő indítéka az apja által tervezett jeruzsálemi zarándoklat megvalósítása volt, beszámolójában ez mégis háttérbe szorul a hitetlenek elleni harc és az udvari

100 Plözl, 1988. 24–25.

101 Paravicini, 1993. 106.

102 Péricard-Méa, 2006. 110.

103 Ehingen, 1842. 15.

104 A lovagi zarándoklatra lásd Csukovits, 2001.

105 „...pro actibus militaribus exercendis et augendis diversa mundi climata perlustrare intendant”: Paravicini, 2007. 155. Magyar fordítása: Tar, 1985. 224–225.

106 Vendrell, 1971.

107 Paravicini, 2010. 285–289.

élet bemutatása mögött. Nyugat-európai utazásáról készített leírásában a compostelai kegyhelyet pedig csak per tangensem említette, viszont Ceuta ostromáról, Granadáról, a portugál királyi udvarról részletes tájékoztatást adott.¹⁰⁸ A Szent Jakab küszöbét is felkereső Cillei Ulriknak (és társainak) elsődleges célja is a vitézség gyakorlása, hírnevének öregbítése volt. Nagypja egyik oklevelében is kifejezést nyert, hogy unokája a lovagságért (*um Ritterschaft*) utazott Granadába, ahol a hitetlenek ellen harcolt.¹⁰⁹ Cseh Péter 24 fős kíséretével compostelai zarándoklatát követően szintén Granadába utazott, amint ajánlólevelei tanúsítják.¹¹⁰

Nemcsak a hitetlenek elleni harcokban öregbíthették hírnevüket a zarándoklatra induló lovagok, hanem a párviadalok, lovagi tornák is kiváló alkalmat szolgáltatottak erre, amint fentebb említettem. Egy 15. századi francia krónika (*Chronique du petit Jehan de Saintré, 1459*) arról tudósít, hogy egy lengyel nemes compostelai útja során a francia királyi udvarban négy báróval lovagi bajvíváson mérte össze erejét, melynek célja egyrészt a lovagi dicsőség megszerzése, másrészt választott hölgye érdeklődésének felkeltése volt.¹¹¹ Ehingen utazása során több bajvíváson vett részt, melyek közül a portugál udvarban zajló lovagi tornák tették rá a legnagyobb benyomást.¹¹² A tornákon az eltérő vívási szokások tanulmányozására is lehetőség nyílt. Ottheinrich Páduában látott egy számára ismeretlen módon, idegen szokások szerint zajló kopjatörést (*ein welsches Stechen*).¹¹³ Rožmítal és társai is több tornán vettek részt európai körutazásuk alatt, s a küzdelmek során megfigyelhették a különböző régiókra jellemző sajátosságokat. A Brüsszelben rendezett párviadal előtt a cseh lovagok például arról érdeklődtek, hogy mellvértben kezdik-e a viadalt. Ekkor kaptak felvilágosítást arról, hogy ez a burgund gyakorlat (*in thoracibus certamen inituros, more istius regionis*).¹¹⁴

A *curiositas*, azaz a kíváncsiság úgyszintén meghatározó eleme volt a késő középkori peregrinációknak. A zarándoklatok alkalmával lehetőség kínálkozott ugyanis turistaprogramokra is, az érdeklődők megtekinthették a helyi látványosságokat. Sokan az egyiptomi kegyhelyeket felkeresve a piramisokat is megcsodálták, láttak elefántokat, nilusi krokodilokat. Ez nyilvánvalóan nem tartozott az üdvösségszerző cselekedetek közé, ám a késő középkor emberének kíváncsiságát, az új ismeretekre való vágyát kielégítette. Sok zarándok esetében megfigyelhető, hogy a kíváncsiság sokkal nagyobb mértékben motiválta útjukat, mint a vallásosság. A 15. században kiállított ajánlólevelek, menlevelek szinte mindegyikében megtalálható az utazás motivációi között az idegen tájak, népek és szokások tanulmányozásának óhaja.¹¹⁵

108 Schmidt, 1997. 74–75.

109 Häbler, 1899. 43–44.

110 Vendrell, 1971. 224–225., 235–236.

111 Péricard-Méa, 2006. 110.

112 Ehingen, 1842. 27–28.

113 Ottheinrich, 2005. 111.

114 Rožmítal, 1844. 26.

115 Paravicini, 1993. 100–101, 105.; Petneki, 1994. 354–355.; Csukovits, 2001. 33–34.; Csukovits, 2003. 77.

Az első ismert menlevelet, amelyben megjelent az idegen népek megismerésének igénye (*gracia peregrinationis et ut patrie mores videant impresenciarum accedant*), 1387-ben állította ki I. János aragóniai király kancelláriája öt Compostelába igyekvő német lovag számára.¹¹⁶ Tari Lőrinc néhány esztendővel később kelt útlevelében is megtaláljuk a különböző tájak felfedezésének vágyát (*augendis diversa mundi climata perlustrare imtendat*),¹¹⁷ ahogy Lévai Cseh Péter világgjáró ambíciójáról (*correr diversas partes del mundo; veoir le monde et entre les autres pays*)¹¹⁸ is értesülünk. Folytathatnánk persze Alfonso Mudara, Leo von Rožmítal és a többi késő középkori nemes zarándok hasonló törekvéseinek felsorolását, azonban úgy hiszem, e példák is kellően szemléltetik a peregrinusok új ismeretek iránti fokozott érdeklődését, mely az információszerzés egyik meghatározó mozgatórugója volt.

Az elmondottak fényében tehát általános jelenségnek tekinthető, hogy a jelentősebb kegyhelyeken feltűnő magas rangú személyeket nem csupán a vallásos szándék vezérelte. A zarándoklatot össze tudták ugyanis kötni diplomáciai, politikai céljaik megvalósításával,¹¹⁹ amint a most vizsgált utazások is alátámasztják. Magától értetődően kevés a konkrét, diplomáciai tárgyalásokra utaló információ e forrásokban, mivel e missziók legfontosabb része a szóbeliségen nyugodott, az írásbeli beszámolókból legfeljebb az elhangzottakra utaltak.¹²⁰ Sok esetben pedig eredendően politikai megbízásokkal keltek útra, magukat jámbor zarándokként feltüntetve, amint ez Bertrand de la Broquière, Jó Fülöp burgund herceg diplomatájának utazása (1432–1433) nyomán közismert.¹²¹

Rožmítal nyugat-európai körútja kapcsán egyik útitársa, a német nyelvű beszámoló lejegyzője, Gabriel Tetzl rögzítette a cseh báró vállalkozásának célját. Eszerint különböző királyságokat és hercegségeket kíván meglátogatni, de mindenekelőtt a Szent Sírhoz és Szent Jakabhoz szeretne eljutni.¹²² Látszólag tehát a vallásos motívum volt hangsúlyosabb, ám emellett, hogy a cseh előkelő valóban élénk érdeklődést mutatott a kegyhelyek, vallásos szokások iránt, esetében inkább a politikai-diplomáciai célok lehettek meghatározóak. Alkalmassint a cseh huszita (kelyhes) király, Podjebrád György (akivel Rožmítal sógorságban állt, valamint országbírója volt) legitimációs kísérlete állhatott utazása hátterében, következképpen nagyon fontos volt számára a királyi, hercegi udvarok felkeresése. Rožmítal küldetése az volt, hogy Európa meghatározó uralkodói számára bizonyítsa a cseh egyház tagjainak katolikus hit iránti elkötelezettségét, s megakadályozza egy esetleges csehellenes szövetség kialakulását, illetőleg egy hadjárat indítását. A kegy-

116 Vincke, 1934. 263.

117 Paravicini, 2007. 155.

118 Vendrell, 1971. 235.; Viellard–Avezou, 1936. 354.

119 Reichert, 2001. 66. A búcsújárások egyik önálló típusát alkotják a politikai, nemzeti zarándoklatok. Vö. Csukovits, 2003. 65–76.

120 Novák, 2007. 75.

121 Az utazás céljaként a világgjárt és a szentföldi zarándoklatot jelölte meg. Utazásának hátterére lásd Csernus, 1993. 1010., 1012–1013.

122 „Also unterwegs hat er mir gesagt von seiner reis: er woll alle christenlich kunigreich, auch alle furstenthum in teutschen und welschen landen geistlich und weltlich besuchen, und sunderlichen vor woll er gen dem heiligen grab und gen dem lieben herrn sant Jacob.” Rožmítal, 1844. 146.

helyek felkeresése, a peregrináció azért is központi részét képezte a diplomáciai küldetésnek, mert ezzel is azt kívánták hangsúlyozni, hogy a csehek mélyen érző, jó katolikusok.¹²³ Mindazonáltal a jól előkészített diplomáciai misszió nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ugyanis éppen Podjebrád volt veje, Hunyadi Mátyás nem fogadta, sőt országába sem engedte belépni a küldöttséget,¹²⁴ s amint köztudott, II. Pál pápa kiközösítette az eretnek cseh királyt (1466), majd pedig a magyar uralkodó háborút kezdett ellene (1468).¹²⁵

A boroszlói Niclas von Popplau, III. Frigyes császár ismert diplomatája is titkos küldetést teljesített nyugat-európai peregrinációja során. Ezt támasztja alá az útja során felkeresett, megsejmlélt várak és kastélyok, valamint a portugál tengeri expedíciók részletes dokumentálása. Itineráriumának formája is erre utal, ugyanis az uralkodónak összeállított jelentés minden ismérvét magán hordozza.¹²⁶

Szintén említésre érdemes Tari Lőrinc esete, aki két ízben is titkos diplomáciai missziót valósított meg a magyar király megbízásából. Írországi peregrinációja alkalmával több hónapig időzött a Brit-szigeteken, melynek elsődleges célja (látszólag) Szent Patrik kegyhelyének felkeresése volt, hogy hitbéli kételyeit eloszlassa. Az újabb kutatások révén azonban felettébb valószínű, hogy az angol királlyal és az armaghi érsekkel folytatott tárgyalásokat annak érdekében, hogy az angol-bajor szövetséget lazítsa.¹²⁷ Hazatérését követően hamarosan ismét útra kelt, s magát zarándoknak kiadva utazott Velencébe (1413),¹²⁸ ahol minden bizonnyal Zsigmond király megbízásából Dalmáciáról és egy oszmánok elleni szövetségről folytatott tárgyalásokat.

Ujlaki Miklós boszniai királyként utazott itáliai zarándoklatra.¹²⁹ Jóllehet nem ismerjük a részleteket, de az felettébb valószínű, hogy mind a pápai audiencián, mind pedig Firenzében, Ferrarában és Velencében sor kerülhetett az éppen aktuális politikai ügyek, különösképpen az oszmánok balkáni térnyerése kapcsán a gondolatcserére.

„Olyan halak, melyeknek szárnyaik vannak”¹³⁰

A kommunikációs csatornákat, az információszerzés indítókait követően immár az új ismeretekre összpontosítva folytatjuk a vizsgálódást, ami során a zarándokok által hozott és vitt hírekre egyaránt kitérek. Az áttekinthetőség érdekében igyekszem a forrásokban lecsapódott információáradatot főbb kategóriákba csoportosítva (a teljesség igényét nélkülözve), egy-egy példán keresztül bemutatni, amelyek

123 Péricard-Méa, 2006. 115–116.; Paravicini, 2010. 255. 14. jz.

124 Rožmítal, 1844. 195.

125 Kubinyi, 2001. 66.

126 Popplau, 1998. 10–11.

127 Bárány, 2010.

128 „...sub specie visitandi aliqua sanctuariorum pro sua devotione, et venit ad visitationem nostri domini” – áll a köztársaság által kiállított *salvus conductus*-ban. Vö. Kropf, 1896. 730.

129 Fedeles, 2008.

130 „...solche Fische, welche Flügel haben”: Langenn, 1838. 116.

a következők: egzotikus tájak faunája; épített környezet (városok, épületek); népkarakterisztika; vallási szokások; politikai információk.

Minden utazó érdeklődését elsőként a megszokottól eltérő jelenségek keltették fel, s nem volt ez másként a zarándokok esetében sem. A közel-keleti búcsújáró helyeken megfordult jámbor utazók beszámolóiban lépten-nyomon feltűnnek az egzotikus növényekről és állatokról készített rövid leírások, alkalmanként rajzokkal illusztrálva. E tekintetben a vizsgált források közül kétségkívül Arnold von Harff tudósítása a leggazdagabb. Feljegyzést készített többek között a struccról, a leopárdról, a zsiráfról, a mérges kígyókról, a nílusi krokodilról pedig egy igen részletes jellemzést vetett papírra (2–3. ábra). Beszámolója szerint a folyóparton a forró homokban fekvő láthatóak a 15-16 láb hosszú vízi kígyók, melyeket krokodilnak (*'Kalkatricien' oder Krokodile*) neveznek. Gyík- vagy sárkányszerű alakjuk van négy rövid lábbal, óriási szájjal és ijesztő ábrázattal. Durva, vastag pikkelyekkel borított bőruk olyan kemény, hogy még számszerűvel sem lehet megsebesíteni őket. Erős farkukkal képesek a folyóparton ivó nagyobb állatokat is leteríteni, majd utána víz alá vonszolni. Harff saját szemével látta (*was ich beobachtet habe*), amint egy bivaly (*Büffel*) esett áldozatul egy krokodiltámadásnak. Ugyanakkor praktikus szempontokra is figyelmet fordított, ugyanis azt is feljegyezte, hogy a hajósok által fogott krokodilok bőrét kereskedőknek adják el, akik a kiszáritást követően Európába viszik (*in unseren Ländern*) eladni azokat.¹³¹

Ez utóbbi információt megerősíti Ottheinrich beszámolója is, aki Velenében látott egy elejtett állatot, amelyet nyilvánvalóan a kikötőváros kalmárjai szállítottak a fekete kontinensről. Mindenesetre az ifjú lovag érdeklődését felkeltette a hüllő, mivel annak minden testrészéről pontos méretet vett.¹³² Nicolò d'Estét a ciprusi király vezette végig vadaskertjén, melyben egyebek mellett egy szép leopárdot, vadászsólymokat, karvalyokat és ciprusi madarakat (*uccelletti di Cipro*) csodálhatott meg.¹³³ Albert szász herceget Krétán érte nagy meglepetés, ugyanis nem akarta elhinni, hogy léteznek repülő halak, egészen addig, míg valaki meg nem ajándékozta néhány példánnyal. A kortársak szerint oly nagy becsben tartotta ezeket, hogy egyenesen kincseskamrájában helyezte el őket.¹³⁴ Itt említtem meg, hogy Vilmos hesseni tartománygróf szemtanúja volt egy természeti katasztrófának is. A Szentföldről hazafelé tartván egy földrengést (*Erdtbiebung*) éltek át Cipruson, amely nagy károkat okozott az egész szigeten. Nicosiában a Szent Szófia-templom szentélye beomlott, azonban csodálatos módon az oltári-szentség nem esett áldozatul.¹³⁵

Zarándokaink mindenütt gondosan megfigyelték a települések főbb jellemzőit, a városok kialakítását, aprólékos feljegyzéseket készítettek a nevezetesebb

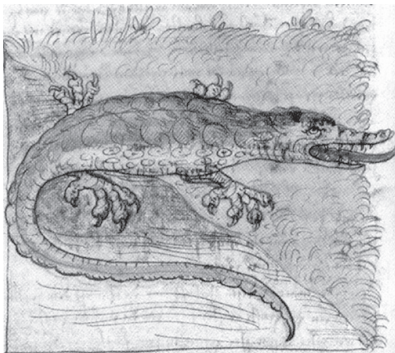
131 Harff, 2007. 108–109.

132 Ottheinrich, 2005. 117.

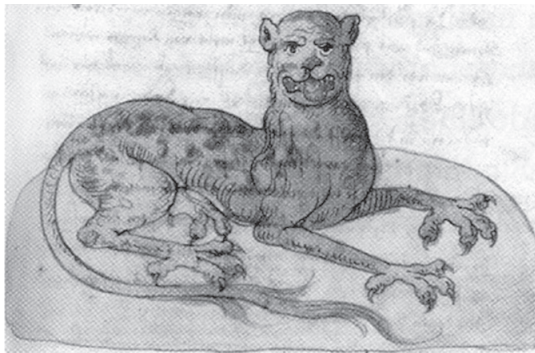
133 Este, 1861. 141.

134 „Diese ließ der Herzog später sorgfältig in der Silberkammer aufbewahren.” Langenn, 1838. 116.

135 Wilhelm, 1880. 211–212.

2. ábra. Nílusi krokodil
(Harff, 2007. 109.)

3. ábra. Leopárd
(Harff, 2007. 107.)

egyházi és világi épületekről egyaránt.¹³⁶ Elsősorban a Szentföld kegyhelyeiről olvashatunk kimerítő tudósításokat, így Jeruzsálemről, Betlehemről, Názáretről, sőt néhányan zarándokaink közül Egyiptomba is eljutottak. Harff például kimerítő leírást készített Kairóról, melyhez hasonló nagyságú várost Európában még nem látott. Mindazonáltal kissé túlzónak tűnik, hogy – állítása szerint – a városnak 24 ezer utcája és 48 ezer kapuja lett volna, mint ahogy az is, hogy 24 ezer szakács és 48 ezer kenyérsütő működött ottjártakor a településen. A főutakat, melyek nem voltak leköveztve, az óriási hőség és a por miatt naponta háromszor locsolták a Nílusból tevékkel hordott vízzel. A házak ugyan külsőleg nagyon csúnyák és rosszul épültek, ám belül, ahol szinte minden arannyal díszített, nagyon szépek voltak. Különösen a padlók nyerték el a tetszését, melyeket különböző színű márványkövekből alakítottak ki, majd drága szőnyegekkel borítottak. Később megnézték a gízai piramisokat (*Kassa Pharaonis*) is, melyek tetejére felmásztak, s onnan szemlélték a tájat. Néhanyan arról tájékoztatták, hogy ezek a régi Egyiptom királyainak síremlékei.¹³⁷

Az európai városokról is tudósítanak természetesen a vizsgált kútfők. Kiváltképp Velence ejtette ámulatba a jámbor utazókat, s alig – ha egyáltalán – találunk köztük olyat, aki ne szentelt volna legalább néhány sort a lagúnák városának, kiváltképp a fényűző dózsepalotának. Az itáliai reneszánsz épületek, paloták, kertek is felkeltették a zarándokok érdeklődését, amint erről több itinerárium is tanúskodik.¹³⁸ Albert szász herceget az Esték városa, Ferrara épületei és kertjei nyűgözték le, krónikása szerint ezek közül is a *Lusthaus* nyerte el leginkább a tetszését, mely véleménye szerint az egész kereszténység legszebb épülete.¹³⁹ Az észak-itáliai vá-

136 Pécsváradi Gábor kortárs zarándokkalauzában is kimerítően ismertette a szentföldi kegyhelyeket. Pécsváradi, 1983.

137 Harff, 2007. 117–123., 130–131.

138 Reichert, 2001. 72.

139 „[...] sonderlich ein Haus, so der herzogen Lusthaus, das ist mit solcher köstligkeit und lust auch mit vielen schönen gemachen erbawet und gezieret, auch mit Gärten und anderer zierlicher norturfft versorget, welchs ich selbst gesehen, und für das schönste Haus in der ganzen Christenheit loben mus, wird auch von anderen Leuten gelobet.” Albrecht, 1586. XII.

ros hercegei, az Esték nagy gondot fordítottak székhelyük építészeti modernizálására, mely révén a 15. század második felére egy pompás reneszánsz épületekkel, kertekkel és szökőkutakkal ékesített településsé vált a Pó-parti fejedelmi központ.¹⁴⁰

Egy magyar zarándok, Újlaki Miklós boszniai király is felkereste népes kíséretével Ferrarát, amint említettem, s tüzetesen megszemlélte a leghíresebb épületeket, parkokat.¹⁴¹ E ponton adjuk át a szót a város krónikásának, Ugo Caleffininek, aki megörökítette a főúr látogatását: „...a már említett 6. napon [...] a király [Újlaki Miklós] és a herceg [Ercole d’Este] kíséretükkel lóra ültek és elmentek megnézni Ferrara városát a Schifanoiával és a Paradisóval, a herceg testvéreinek palotáival; s miután [megtekintették] a Certosát és a Belfiorét, egy új hajóval elmentek, és a herceg röviden megmutatott minden dolgot. Minden nagyon elnyerte tetszésüket, de leginkább a ferrarai stílusú épületek és néhány további kert. Ugyanezen a napon elvitték őfelségét három ferrarai építőmesterhez, akiket évi 50 dukátért és teljes ellátásért szolgálatába fogadott [...] továbbá egy kertészt is, hogy őfelsége kertjét gondozza.”¹⁴² Az említett épületek,¹⁴³ kertek annyira lenyűgözték tehát Újlakit, hogy ehhez hasonló miliőt kívánt teremteni saját rezidenciáin is. Mindez egyúttal azt jelenti, hogy a reneszánsz építészet és kertművészet terén megszerzett új ismeretanyag adaptálására is sor került a Kárpát-medencében.¹⁴⁴

Az épített környezet mellett az idegen népek, népcsoportok is felkeltették a jámbor utazók figyelmét. Ez persze nem korszakunk sajátossága, hiszen a Compostelába igyekvő zarándokok számára a 12. század derekán összeállított *Codex Callixtinus* is részletesen bemutatta az utazás során érintett régiók etnikumainak főbb jellemzőit.¹⁴⁵ Vilmos tartománygróf és kísérete meglepetten tapasztalta, hogy Nápolyban a zsidóknak nem kell ruhájukon ismertetőjelet viselniük, így nem lehet megkülönböztetni őket a keresztényektől.¹⁴⁶ A Rožmital utazásáról készült egyik beszámolóból megtudhatjuk, hogy flandriai szokás, miszerint a nemes és a magas származású emberek nem vidéken, hanem városokban laknak. A portugál udvarban pedig az afrikai rabszolga-kereskedelemtől nyert részletes felvilágosítást a cseh előkelő. Értesülése szerint a portugál uralkodónak három városa volt Afrikában,

140 A város középkori topográfiai fejlődésére lásd Visser Travagli, 1995a–b.

141 Római zarándokútjának részleteire lásd Fedeles, 2008. Ferrara vonatkozásában: 476–477.

142 „a di 6 del dicto [...] il Re predicto et duca et sue comitive mantono a cavallo et andò vendendo la Citade di Ferrara cum Schivanoio et lo Paradyso, palaci di fratelli del Duca; et doppoi a la Certosa et Belfiore et nel barcho noviter se faceva fare per quel Duca, et breviter li mostrò ogni cossa. E molto gli piacque ogni cossa, et più li hedifitii al modo de Ferrara, et orti che de alcuno altro loco. Et in quel di condusse ad andare a stare cum sua Maestà tri muratori ferrarexi a 50 ducati lo anno et le spese del tuto, [...] et l’ortolano per l’orto di Sua Maestà.” Caleffini, 1941. 505.

143 A Schifanoiára lásd D’Agostini, 1995., a Paradisóra lásd Gulinelli–Visser Travagli, 1995., a Belfioréra, amely az első itáliai reneszánsz hercegi *studiolo* volt, s ahol többek között Cosmè Tura is dolgozott, lásd Campbell, 1997. 29. sköv. Az Esték mecenatúrájára és a ferrarai reneszánszra lásd Colantuono, 2010.

144 Még Miklós életében elkezdődhetett két Dráván túli rezidenciájának, Újlak és Raholca várainak reneszánsz stílusú átalakítása. Az építkezések befejezése azonban Miklós halála (1477) folytán fiára, Lőrincre maradt. Az utóbbi években folytatott régészeti feltárások mindezt igazolták. Minderre a vonatkozó szakirodalom felsorolásával lásd Fedeles, 2008. 476–477.

145 Liber Jacobi, 1998.

146 Wilhelm, 1880. 221.

ahonnan etiópokat szállítottak Európába, akiket aztán áruba bocsátottak.¹⁴⁷ Egyebek mellett a mamelukokról és az egyiptomi szokásokról is megemlékezett Harff. Megtudhatjuk, hogy az arab nőket nagyon szigorú ellenőrzés alatt tartották férjeik. Az utcán valamennyien tetőtől talpig fehér ruhát viseltek, arcukat pedig egy fekete hálóval takarták el, hogy fel ne ismerjék őket. Számos alkalommal szemtanúja volt Kairóban a német utazó, hogy ennek ellenére az asszonyok csalták férjeiket. Gyakran elhitették ugyanis velük – így a krónikás –, miszerint fürdőbe mennek, mindeközben áruhát öltöttek, s egy-egy mamelukhoz siettek, hogy néhány órát együtt töltsenek.¹⁴⁸

Búcsújárókról lévén szó, nem meglepő, hogy különös figyelmet fordítottak a beszámolók készítői a különböző egyházi ünnepek, szertartások, relikviák bemutatására, valamint a búcsúk elnyerésére vonatkozó információk pontos dokumentálására. Vilmos hesseni gróf kíséretével részt vett a velencei úrnapi körmeneten.¹⁴⁹ A Rožmítal vezette cseh küldöttség mindegyik útba eső kegyhelyet felkereste; így – többek között – a kölni dómban a háromkirályok relikviái és a Vera-ikon előtt, Canterburyben Becket Szent Tamás, míg Milánóban Szent Ambrus ereklyéinél hódoltak. Utóbbi várossal kapcsolatban említésre került, hogy ott az ambrózián liturgia szerint mutatják be a szentmisét.¹⁵⁰

A jeruzsálemi Szent Sír-templomon hét keresztény náció osztozik – értesülünk Harff munkájából. A latinok, azaz obszerváns ferencesek gondolják a Szent Sírt, engedélyük nélkül nem mondhattak misét a sír fölött. A görögök a templom nagy szentélyét, valamint a Jézus egykori börtönéből kialakított kápolnát felügyelték. Harmadik nációként a grúzokat említette, majd a jakobiták, az indiaiak, a szírek, végül pedig az örmények következtek.¹⁵¹ Széles körű érdeklődését mutatja, hogy az iszlám vallás általa megismert és fontosnak tartott elemeit is summázta, melyből e helyütt néhány passzust emelek ki. Péntekenként mindenki a mecsetbe megy imádkozni, ahol először megmosakszanak. A mecsetekben vagy templomokban sem kőből, sem fából készült bálványok (*Abgötterei*), sem pedig festmények nincsenek. A mohamedánok nem fogyasztanak bort, mivel prófétájuk, Mohamed megtiltotta, ennek dacára sokan vannak köztük, akik a mamelukokkal és a zsidókkal titkon mégis magukhoz veszik Bacchus nedűjét. Noha halálbüntetés terhe mellett tilos volt nyilvánosan bort árusítani, a mamelu-

147 „Hic Rex [...] tres urbe sin Africa possidet, in quem regionem quotannis exercitum ducere solet, a nullaque expeditione, quantumvis levi, tam inanis redit, quin omnis aetatis et sexus, ad centum millia, vel amplius Aethiopum adducat. Et id, quod adductum fuerit, omne dividitur tanquam pecus. Nam ea est consuetudo, ut ex aliis regionibus homines ad eorum mercatum conveniant, et eos coemant. Ex quorum pretio rex plus fructus capit, quam ex totius regni sui vectigalibus. Parvulus siquidem Aethiopsis duodecim vel tredecim aureis nummis Portugallicis venit, major vero multo cariori pretio.” Rožmítal, 1844. 36., 80–81.

148 Harff, 2007. 126–130.

149 Wilhelm, 1880. 174–175.

150 „...in reliquis missa non administratur Romanae Ecclesiae more, sed ex praescripto canonis divi Ambrosii”: Rožmítal, 1844. 116.

151 Harff, 2007. 193–194.

kok Krétáról titokban lepedővel fedett hordókban Kairóba szállították a szeszes italt, melynek hordóját 14 dukátért adták.¹⁵²

Egy-egy távoli kegyhelyre irányuló utazás alkalmával lehetőség nyílt a különböző régiókban uralkodó aktuális politikai viszonyok megismerésére, a helyi udvarok felépítésének tanulmányozására, valamint az erődítések és a hadi potenciál megfigyelésére egyaránt, amint az előzőekben utaltam rá. A 15. század derekától kiváltképp a Közel-Kelet eseményei álltak az érdeklődés középpontjában, hiszen a terjeszkedő Oszmán Birodalom árnyéka mind nagyobb mértékben vetült az öreg kontinensre. A század első felében Jó Fülöp burgund herceg több diplomatáját küldte információszerzés céljából keletre, köztük Broquière-t. Feladata egy a herceg által tervezett oszmánellenes keresztes hadjárathoz történő információgyűjtés volt, következésképpen a szentföldi peregrinációval igyekezett hírszerző tevékenységét elfedni.¹⁵³ A törökökről érkező hírek iránti felfokozott érdeklődést mutatja, hogy az éveken át a hitetlenek fogságában sínylődő György barátnak az oszmánok szokásairól elkészített munkája 1480–1514 között hét kiadást ért meg.¹⁵⁴

Zarándokaink közül néhányan érdekes információkat közöltek az oszmánok közel-keleti térnyerésével kapcsolatban, sőt az is előfordult, hogy hírforrásként tekintettek rájuk a muzulmán uralkodók, amint Arnold von Harff esete példázza. 1497 nyarán érkezett Egyiptomba, ahol egy gdański és egy bázeli származású mameluk segítségével kapott menlevelet. Amikor II. An-Nászir Muhammed szultán arról értesült, hogy egy külföldi érkezett Kairóba, azonnal maga elé kérette, s a német ajkú mamelukok közvetítése révén a következők felől tudakozódott. A francia király területéről származik-e? A francia hadsereg milyen hadi potenciállal rendelkezik? A folyó évben sok területet készül-e meghódítani, s az uralkodónak mik a további tervei? Amikor ezt meghallotta, már tudta, hogy a szultán az iránt érdeklődik, igaz-e a hír, hogy miután VIII. Károly meghódította Nápolyt, Apuliát és Calabriát,¹⁵⁵ most egy keresztes hadjárat indítását tervezi a Szentföld visszafoglalására. Harff félig hamis információkat (*halb mit Lügenreden*) adott, s egyébként sem tudott közelebbit a francia király terveiről.¹⁵⁶ Elbeszélése szerint közel egy esztendő múltán, 1498 tavaszán Konstantinápolyban II. Bajezid szultán egy szolgálatában álló, stájer lovagot küldött érte. Miután a palotába kísérte, az oszmán uralkodó többféle dologról kérdezte, mivel új hírekhez akart jutni (*Neuigkeiten zu erfahren*) a francia király hadereje, valamint az általa tervezett esetleges jeruzsálemi hadjárat vonatkozásában. Harff döntően a Velencében és a hajón szerzett információkra támaszkodott válaszában, melyet azonban nem jegyzett fel. Ezt követően Bajezid felajánlotta neki, hogy amennyiben elhagyja hitét és szolgálatába áll, havi 200 dukátot fizet neki.¹⁵⁷

152 Harff, 2007. 123–126.

153 Csernus, 1993. 1012–1013.

154 *Nyomorúság*, 1976. 208–209.

155 Itt az 1494-es itáliai hadjárat eseményeiről van szó.

156 Harff, 2007. 112.

157 Harff, 2007. 219. A francia király valóban tervezett egy keresztes hadjáratot a Szentföld felszabadítására. Elképzelését az oszmán trónért vívott küzdelemben alulmaradt, s éppen ezért menekülni kényszerült

Ottheinrich palotagróf több mint két évtizeddel Harffot követően érkezett a Szentföldre, s immár a korábbihoz képest jelentősen megváltozott politikai viszonyokat dokumentálhatott. 1516-ban az oszmánok elfoglalták Szíriát, melynek következtében Jeruzsálem is uralmuk alá került, a rákövetkező évben pedig megdöntötték az egyiptomi Mameluk Birodalmat is.¹⁵⁸ Az uralomváltás következtében a Földközi-tenger keleti medencéje is az oszmánok ellenőrzése alá került. Cipruson járva tudta meg például a Rajna vidékéről érkező peregrinus, hogy a szigetet birtokló velenceiek immár a török szultánnak adóznak.¹⁵⁹ Ramlában a velencei hajóskapitány kíséretében felkereste Ferhad nagyvezírt a sátrában, s feljegyzést készített a táborról, melyet lármásnak (*Spektakel*) tartott. Látott 70 sátrat, 400 tevét, valamint lovakat és szamarakat, azonban egyáltalán nem ismerte a hadi készültség valódi okát. Interpretálása szerint a törökök azért állomásoztak a területen, hogy megszemléljék, majd pedig elfoglalják és birtokba vegyék.¹⁶⁰ Valójában azonban a terület ekkor már néhány éve az Oszmán Birodalomhoz tartozott, ám Szíriában és Palesztinában az oszmán uralom elleni harcok ismét fel lángoltak, s ennek elfojtására küldték a térségbe a Ferhad vezette kontingenst.¹⁶¹

Hazaútja során, Zakynthos szigetén (1521 októberében) pedig kétféle új hír (*zweierlei neue Kunde*) jutott tudomására a magyar–török harcokkal kapcsolatban. Az egyik arról szólt, hogy az oszmánok egy várost foglaltak el a magyaroktól, a másik értesülés szerint pedig a törökök két csatát is elvesztettek a magyar királlyal szemben.¹⁶² Sajnálatos módon az első hír bizonyult igaznak, mivel – amint köztudott – a törökök 1521 augusztusában bevették a déli végvár vonal kulcsát, a nándorfehérvári erősséget.¹⁶³ Megtudta azt is, hogy a velenceiek az ellenőrzésük alatt álló görög szigetekről 800 lovaszt küldtek a pápa ellen harcoló francia király támogatására, a sereg vezetője pedig a ferrarai herceg.¹⁶⁴ Ez esetben az I. Ferenc francia király és V. Károly császár között Itália területén zajló harcokról volt szó, melyek 1521 őszen kezdődtek. Az egyházi állam a császár mellett állt, míg Velence és az I. Alfonz uralta Ferrara a gallokat támogatta.¹⁶⁵

(1481) Dzsem herceg (francia, majd római) fogságára alapozta. A trónkövetelő hátramaradt híveire támaszkodva ugyanis az Oszmán Birodalomban megosztottságot lehetett volna előidézni, ami egy európai összefogáson alapuló hadi vállalkozás esélyeit jelentősen növelhette volna. Mindez azonban csak idea maradt, tekintve hogy a herceg 1495-ben Rómában elhunyt. Vö. Gürkan, 2009. 221–222.

158 Ágoston, 2009. 512.

159 Ottheinrich, 2005. 213.

160 Ottheinrich, 2005. 175.

161 A közel-keleti politikai változásokra lásd Fuess, 2003.

162 Ottheinrich, 2005. 235.

163 Pálosfalvi, 2005. 180–190.

164 Ottheinrich, 2005. 235–236.

165 Pellegrini, 2010. 146–147.

Emlékezet, reprezentáció, információ

A fejedelmi udvarokban különböző lovagrendek, társaságok tagjaivá válhattak az előkelők, melyek presztízsüket, öntudatukat növelték, ezáltal nagy jelentőséget tulajdonítottak ezeknek az utazók. A szóban forgó közösségek mindegyike természetesen nem tekinthető olyan exkluzív főnemesi *societas*-nak, mint például az angol Térdszalag- vagy burgund Aranygyapjas-, netán a francia Szent Mihály-rend.¹⁶⁶ Mindazonáltal olyan politikai eszközök voltak, melyek az idegen nemesek dicsőségétáblájára kerülve megbecsülésüket tovább növelték, s ezek szimbólumait büszkén helyezték el a templomok falain, üvegablakain, saját sírköveiken. E társadalmi jelképek a világi elvárásokon túl lelki erővel bíró zárandokjelvényként is értelmezhetők. A különböző helyeken elhelyezett inszigniak a távoli utazásokat egyúttal láthatóvá tették, így az egykori zárandoklatról, a peregrinus társadalmi státuszáról a kései utókor is információkhoz juthatott.¹⁶⁷

A nemes zárandokok, a középkor alkonyán pedig már az előkelő patrícusok szentföldi utazásának egyik csúcspontját kétségkívül a jeruzsálemi Szent Sír-templomban sorra kerülő lovaggá ütés szertartása képezte. A ceremónia kezdetén a jelölt nemesi származását kellett igazolni,¹⁶⁸ majd pedig esküt kellett tenni, hogy az özvegyeket és az árvákat gyámolítja, a keresztény hitet védelmezi, részt vesz a Szentföld visszaszerzésében, továbbá megvédi a szent várost és a Szent Sírt. Ezt követően a kandidálót a vállára mért három kardcsapással lovaggá ütötték, majd pedig a kard és az arany sarkantyú átadására került sor.¹⁶⁹ A rend tagjaivá vált lovagok maguk is karddal övezhették fel az arra származásuknál fogva alkalmas személyeket, amint János és Albert őrgrofok tették, akik kíséretük 29 tagját avatták lovaggá.¹⁷⁰ A Szentföldön járt zárandokaink erről az aktusról kivétel nélkül beszámoltak.

További rendek is tagjaik közé fogadták a nemes utazókat, amint ezt a következőkben néhány példával illusztrálok. A ciprusi király a Kard-renddel tüntethette ki a nemes zárandokokot, mint például Nicolò d'Estét,¹⁷¹ Vilmos hesseni tartománygróft pedig a Stóla-rend tagjai sorába vette fel Ferdinánd nápolyi király.¹⁷² Peregrinusaink közül Leo von Rožmítal hosszú utazása során nem kevesebb mint tíz előkelő társaság rendjelvényeit kapta meg: Kleve-ben a Szent Antal-, Bretagne-ban a Hermelin-, Szicíliában a Félhold-, Kasztíliában a Szalag-, a Szentlélek-, a Pikkely- és a Gránátalma-, Aragóniában a Kanna-rend tagja lett, az angol királytól pedig az SS láncot kapta meg.¹⁷³ E rendek ismertek és népszerűek voltak Európa-szerte, amint Cillei Ulrik esete is mutatja. Ő ugyanis azzal a kéréssel fordult II. János kasztíliai

166 A lovagrendekre, társaságokra lásd Boulton, 1987.

167 Paravicini, 1993. 106–107.

168 Felix Faber 1483-as utazásáról készített itineráriumában még arról tudósít, hogy csak azokat ütötték lovaggá, akik négy generációra visszamenőleg igazolni tudták nemesi származásukat. Faber, 1990. 119.

169 Reichert, 2001. 149.

170 Hohenzollern, 1858. 238.

171 Este, 1861. 138.

172 Wilhelm, 1880. 165, 230.

173 Paravicini, 2010. 273–278.

királyhoz, hogy „kegyeskedjék engedélyezni neki és a házából való négy lovagnak, hogy nyakukban hordozzák megkülönböztető jelként a Pikkely-rendet, amelynek viselése nagy megtiszteltetés lenne számukra, jeleként az oly magas fejedelem jóvoltából élvezett megannyi kegynek és megbecsülésnek”.¹⁷⁴

A lovagrendi szimbólumokat, valamint az egyes kegyhelyekre utaló jelvényeket egyre gyakrabban tüntették fel a sírköveken, családfákon, templomokban, fogadalmi táblaképeken, egyéb alapítványokon. A nemesek szívesen függesztették ki címereiket a zárandoktemplomokban, karcolták nevüket ajtókra vagy falakra, illetőleg jegyezték be a zárandokkönyvekbe, amint korábban említettem. E kialakuló gyakorlat legfontosabb célja a sikeresen teljesített zárandoklat emlékének ébren tartása és a zárandok tekintélyének további megőrzése volt.¹⁷⁵

A középkor alkonyán az emlékezetnek egy új formája alakult ki, ami első ízben Georg von Ehingennél mutatható ki. A lovag az általa személyesen felkeresett uralkodókról portrét készíttetett, majd pergamenre festette címerüket, gondosan feljegyezte titulaturájukat, végül pedig ezeket is beszámolójához illesztette.¹⁷⁶ Ennek egyik legfontosabb célja – a neki adományozott lovagrendek igen részletes bemutatásához hasonlóan – bizonyosan az volt, hogy ezzel is hangsúlyozza, mindenki számára nyilvánvalóvá tegye a nemesi-lovagi vezető réteghez való tartozását.

Vilmos hesseni tartománygróf szentföldi zárandoklata emlékére egy érmét veretett (1492/1493), amin saját címere mellett a pápától kapott díszkard és baret, valamint a jeruzsálemi kereszt volt látható. A pajzsot övező láncon pedig a Griff-rend inszignija került elhelyezésre, melyet visszaútja során a nápolyi uralkodótól nyert el.¹⁷⁷ Hasonló megfontolásból csináltatott falikárpitokat Ottheinrich gróf is. Mindkét gobelin a neuburgi műhelyben készült (kb. 1541), és a Szentföld panorámáját ábrázolja, meglehetősen részletességgel. A bal oldali szőnyeg alján kilenc térdeplő, kezüket imára kulcsoló, páncélos lovag címerükkel és nevükkel ellátott alakja látható. Az első figura magát Ottheinrich gróftól jeleníti meg aranyvértetben. A két szőnyeg látszólag csak a dicső lovagi tetteknek, a keresztény hitet védő vitézségnek állít emléket, s hiányzik róluk a személyes devóció ábrázolása. A megoldás kulcsa a herceg páncélatának szimbolikájában érhető tetten, ugyanis a megjelenített aranyozott páncélt – amit természetesen sematikusan reprodukáltak a szőnyegen – nagybátyja esküvőjére (1535) készítette, melynek elülső felén a Madonna karján Jézussal, míg a nyakvérten egy lánc a jeruzsálemi kereszttel látható.¹⁷⁸

174 „[...] pero que le ternia en merced que diese licencia á él é á quatro Caballeros de su casa para traer su devisa del collar del escama, en la que traer él se ternia por mucho honrado, por se devisa de tan alto Príncipe de quien tantas honras y mercedes habia rescebido.” Anderle, 1992. 57. (A szöveg szakszerű magyar fordításáért Harsányi Iván kollégámnak tartozom köszönettel.) Vö. Csukovits, 2003. 80. (A krónika e részét meglehetősen pontatlan fordításban közli, ennek következtében a magyar szövegben teljesen elsikkadt a Pikkely-rend: „kéri a királyt, adjon engedélyt neki és négy lovagjának, hogy kaphassanak egy őket megjelölő, kagylóformával díszített nyakravalót.”)

175 Ottheinrich, 2005. 58. Magyar vonatkozásokra Bárány, 2013.

176 Paravicini, 1993. 107–108.

177 Wilhelm, 1880. 230. 1. jz.

178 A szőnyegekhez a Breydenbach útikalauzában publikált képeket használták mintaként, ami bizonyosan rendelkezésre állt a főúr könyvtárában. Ottheinrich, 2005. 62–63.

Axel von Lichtenstein fiával és sógorával 1462-ben utazott Compostelába. A katedrális szentélyében az apja által festetett képet felújította, a donátorok (szülei) sorát saját és felesége alakjával bővítette, a címerét pedig a kép fölé függesztette.¹⁷⁹ Tari Lőrinc compostelai és esetleges szentföldi útjának emlékét őrzi a névadó birtokon általa bővített Szent Mihály-templom. A templomhajó déli kapuzatán az épületkutatás során in situ felszínre került timpanonkő címerfaragványokat tartalmaz. A báró saját és felesége címere mellett a zarándoklata során elnyert rendek jelvényeit is megjelenítették, jelesül a kasztíliai Pikkely- és a ciprusi Kard-rendeket, de ezeken túl természetesen a Luxemburgi Zsigmond iránti lojalitását kifejező *Societas Draconis* emblémája is látható.¹⁸⁰

A hosszú, veszéllyel teli szentföldi zarándoklat nagy viszontagságoknak tehető ki a peregrinusokat. Sokan megbetegedtek a tengeri úton, a közel-keleti szokatlanul forró klíma és az ismeretlen ételek is próbára tehető az európaiak szervezetét, ami sok esetben végzetesnek bizonyult. Ebből adódóan a beszámolóiban a búcsújárás során elhunytakról is találunk feljegyzéseket. A hajóúton meghaltakat higiéniai okokból a tengerbe vetették,¹⁸¹ a Szentföldön pedig számos zarándoktetőt alakítottak ki. A magas rangú személyeket társadalmi állásukhoz illő módon helyezték végső nyugalomra. Kristóf bajor herceg 1493 nyarán Palesztinában ételmérgezést kapott, majd néhány hét múlva Rodoszon elhunyt. A Szent Antal-templomban nagy pompával került sor a gyászszertartásra, melyen négy fekete ruhába öltözött lovag vitte a sírhoz a koporsót, egy társuk pedig a bajor zászlóval előttük haladt (*vexillum Bavariae pretulit*). Égő gyertyával a kezükben vonultak a gyászolók, a temetési misét pedig két püspök és számtalan klerikus koncelebrálta.¹⁸² Maga a temetési szertartás is a szakrális-profán kommunikáció része volt, ugyanúgy, mint a herceg közelebbről nem ismert síremléke is. Ez utóbbi a később a szigeten járt peregrinusok figyelmét is felkeltette, ugyanis az itinériumokban is rendre megemlékeztek róla.¹⁸³

Arnold von Harff lövenichi plébániatemplomban lévő sírköve hosszú zarándokútjának is emléket állít. A lovagi páncéltatban ábrázolt nemes sírfedlapjának keretén 32 nemesi címet helyeztek el, ami kiterjedt rokoni kapcsolatait jeleníti meg. A sírkövön ugyanakkor a peregrinációjára utaló kegyhelyek emblémája is látható: a pápai tiara és Szent Péter a mennyország kulcsaival (Róma), egy zarándokbot és egy kulacs (Compostela), egy kerék és egy kard (Alexandriai Szent Katalin, Sínai-hegy), egy sziklán álló kereszt (Jeruzsálem).¹⁸⁴ Mindez tehát egy világot járt, tapasztalt, s ugyanakkor mélyen vallásos *miles Christi* emlékezetét őrzi, aki utazásai során dicső tetteket hajtott végre, s mindezt büszkén tudatja minden szemlélővel.

179 Plözl, 1988. 25.

180 Cabello, 1987. I. 289., 294–295.; Cabello, 1993. 45–46. és 84. kép.

181 Albert szász herceg kíséretének egyik tagjáról például a következőket olvashatjuk: „Otto von Schittingen, dieser starb auff dem widerwege zwischen dem Heiligen Lande und Zypern und wurde ins Meer geworffen.” Albrecht, 1586. 7r.

182 Leidinger, 1915. 440–441. Vö. Christoph, 1880. 305–306.

183 Például Harff, 2007. 98.

184 Harff, 2007. 12–13.

A személyes vallásosság kifejezésén, valamint a lelki üdvösség biztosításának vágyán túl a misealapítványok egyúttal információhordozók is voltak.¹⁸⁵ Különösen az olyan frekvenciánál helyeken, mint például a Szentföld szerezhetek tudomást a *respublica Christiana* odalátogató tagjai az alapító személyéről, s adhatták tovább peregrinációjának hírért, ami az egykori zarándok emlékezetének fenntartását szavatolta. A vizsgált zarándokaink közül Ottheinrich gróf a Sion-hegyi ferences kolostorban tett misealapítványt, mely révén a szerzeteseknek naponta három szentmisét (egyet-egyet latin, olasz és német nyelven) kellett elmondaniuk.¹⁸⁶

A memoriális kommunikáció imént vázolt elemei a személyes devóció, továbbá a reprezentációs igényen túl egyúttal a közösségtudat transzparenseivé váltak. Különösen a címerek szerepe figyelemreméltó e szempontból, hiszen egyrészt a kegyhelyek és a lovagrendek szimbólumait ábrázolták e jelvényeken az előkelő zarándokok kegytemplomaikban, sírköveiken. Másrészt pedig az sem volt példa nélküli, hogy egy-egy zarándok címerét a búcsújárásra emlékeztető elemmel egészítette ki.¹⁸⁷ A kegyhelyeken hátrahagyott címerek, valamint a kegyúri templomokban és a sírköveken elhelyezett, az egykori búcsújárásra utaló emblémák és feliratok nem pusztán a presztízs igényét voltak hivatva megjeleníteni. A mindenki számára jól látható, nyilvános helyeken lévő ábrázolások a jövőbeni zarándokok számára jelként szolgáltak, s egyúttal az egyetemes keresztény közösséghez való tartozást szimbolizálták, tették publikussá. Ezáltal pedig a *respublica Christiana* ideológiájának közvetítőivé váltak, s ezáltal az együvé tartozás, az egyetértés jelképeiként tekinthetünk rájuk.

185 A misealapítványokra lásd Fedeles, 2014.

186 Ottheinrich, 2005. 35.

187 Eberhard württembergi gróf 1468-as szentföldi útját követően két cédrust vett fel címerébe. Kühnel, 1987. 507.

Függelék

A vizsgált zarándoklatok

Személy	Év	Kegyhelyek
Tari Lőrinc pohárnokmester	1411–1412	Szent Patrik purgatóriuma, Santiago de Compostela
	1413	Velence
Niccolò d'Este ferrarai herceg	1413	Szentföld
Lévai Cseh Péter lovászmester	1415–1416	Santiago de Compostela
Stefan von Grumppenberg	1417	Szentföld
Cillei Ulrik gróf	1430	Santiago de Compostela
János és Albert brandenburg–aschbachi őrgrófok	1435	Szentföld
Georg von Ehingen lovag	1453–1456	Szentföld
	1457	Santiago de Compostela
Leo von Rožmítal országbíró	1465–1467	Santiago de Compostela
Újlaki Miklós boszniai király	1475	Loreto, Róma
Albert szász herceg	1476	Szentföld
Nikolaus von Popplau lovag	1483–1484	Szent Patrik purgatóriuma, Santiago de Compostela
Vilmos hesseni tartománygróf	1491–1492	Szentföld
Bölcs Frigyes szász választófejedelem és Kristóf bajor herceg	1493	Szentföld
Arnold von Harff lovag	1496–1498	Róma, Szentföld, Santiago de Compostela
Ottheinrich rajnai palotagróf	1521	Szentföld

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Albrecht

1586 Mergenthal, Hans von: *Gründliche und warhafftige Beschreibung der löblichen und ritterlichen Reise und Meerfahrt in das heilige Land nach Hierusalem des Durchlauchtigen und Hochgebornen Fürsten und Herrn Herrn Albrechten Hertzogen zu Sachssen Landgraffen in Düreingen Markgraffen zu Meissen etc. Hochlöblicher gedechtnüs. Dabey ein kurtzer Auszug der Pilgramschafft ins gelobte Land Hertzog Wilhelmen zu Sachssen auch anderer Fürsten aus diesem hochlöblichen Stammen So wol etlicher Graffen vom Adel und anderer so mir und darbey gewesen zubefinden.* Leipzig, 1586.

Breydenbach

2010 Breydenbach, Bernhard von: *Peregrinatio in terram sanctam. Eine Pilgerreise ins Heilige Land.* Frühneuhochdeutscher Text und Übersetzung. Hg. v. Mozer, Isolde. Göttingen, 2010.

Caleffini

1941 Banfi Florio: Romei ungheresi del giubileo del 1475 (Niccolò Ujlaki re de Bosnia in un affresco nell' Ospedale di Santo Spirito dell' Urbe). In: *Corvina (NS)*, 4. (1941) 504–505.

Christoph

1880 Des durchleichtigen hochgeporn fürsten und hern hertzog Cristofels von pairn mor fart auf daz allerkurczest den rechten grand wie in Maister hans schneider von Augspurg seiner genaden. In: Röhricht, Reinhold–Meisner, Heinrich: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Berlin, 1880. 297–307.

Ehingen

1842 *Des Schwaebischen Ritters Georg von Ehingen Reisen nach der Ritterschaft*. Hg.: Pfeiffer, Franz. Stuttgart, 1842.

Este

1861 Viaggio a Gerusalemme di Nicolò da Este. Descritto da Luchino dal Campo ed ora per la prima volta messo in luce. A cura di Giovanni Ghinassi. In: *Miscellanea di opuscoli inediti o rari dei secoli XIV e XV. Prose*. Vol. I. Torino, 1861. 99–160.

Faber

1990 Sollbach, Gerhard E.: *In Gottes Namen fahren wir. Die Pilgerfahrt des Felix Faber ins Heilige Land und zum St. Katharina-Grab auf dem Sinai A. D. 1483*. Kettwig, 1990.

Grumppenberg

1968 Reiseberichte aus Bayerisch–Schwaben. In: *Reisen und Reisende in Bayerisch–Schwaben und seinen Randgebieten in Oberbayern, Franken, Württemberg, Voralberg und Tirol. Reiseberichte aus elf Jahrhunderten*. Bd. 1. Hg.: Dussler, Hildebrand. Weißenhorn, 1968. 34–36.

Harff

2007 *Rom – Jerusalem – Santiago. Das Pilgertagebuch des Ritters Arnold von Harff (1496–1498)*. Hrsg.: Brall-Tuchel, Helmut–Reichert, Folker. Köln–Weimar–Wien, 2007.

Häbler

1899 Häbler, Konrad: *Das Wallfahrtsbuch des Hermannus Kunig von Vach und die Pilgerreisen nach Santiago de Compostela*. Strassburg, 1899.

Hohenzollern

1858 *Die Hohenzollern am heiligen Grabe zu Jerusalem, insbesondere die Pilgerfahrt der Markgrafen Johann und Albrecht von Brandenburg im Jahre 1435*. Aus dem Quellen bearbeitet von F. Geisheim. Berlin, 1858. 205–253.

Ilsung

1988 Honemann, Volker: Sebastian Ilsung als Spanienreisender und Santiagopilger (mit Textedition). In: *Deutsche Jakobspilger und ihre Berichte*. Hg.: Herbers, Klaus. Tübingen, 1988. (Jakobus-Studien, 1.) 61–95.

Leidinger

1915 *Veit Arnpeck. Sämtliche Chroniken*. Hg.: Leidinger, Georg. München, 1915.

Liber Jacobi

1998 *Liber Sancti Jacobi. Codex Callixtinus*. Hg.: Herbers, Klaus–Noia, Manuel Santos. Santiago de Compostela, 1998.

Nyomorúság

1976 *Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Fügedi Erik. Bp., 1976.

Ottheinrich

2005 *Die Reise des Pfalzgrafen Ottheinrich zum Heiligen Land 1521*. Hg.: Reichert, Folker. Regensburg, 2005.

Pécsváradi

1983 Pécsváradi Gábor: *Jeruzsálemi utazás*. Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Holl Béla. Bp., 1983. (Magyar ritkaságok.)

Popplau

1998 *Reisebeschreibung Niclas von Popplau, Ritters, bürtig von Breslau*. Vorwort und Kommentar von Radzikowski, Piotr. Übersetzung von Vorwort, Bemerkungen und Annex nach der polnischen Ausgabe: Radzikowski, Piotr–Radzikowska, Danuta. Kraków, 1998.

Richental

2010 *Chronik des Konstanzer Konzils 1414–1418 von Ulrich Richental*. Eingeleitet und herausgegeben von Buck, Thomas Martin. Ostfildern, 2010. (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen, XLI.)

Rožmítal

1844 *Des böhmischen Herrn Leo's von Rožmítal Ritter-, Hof- und Pilgerreise durch die Abendlande 1465–1467. Beschrieben von zweien seiener Begleiter. Itineris a Leone de Rosmítal nobili Bohemo annis 1465–1467 per Germaniam, Angliam, Franciam, Hispaniam, Portugalliam atque Italiam confecti. Commentarii coevi duo*. Hg. v. Schmeller, J. A. Stuttgart, 1844. (Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart VII.)

Röhricht–Meisner

1880 Röhricht, Reinhold–Meisner, Heinrich: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Berlin, 1880.

Tar

1985 *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt írta: V. Kovács Sándor. Ford. Bellus Ibolya, Boronkai Iván, Érszegi Géza, Imre Flóra. Bp., 1985. (Magyar ritkaságok.)

Wilhelm

1880 Diderici von Schachten Beschreibung der Reise ins heilige landt, welche Herr landgraff Wilhelm, der ältere, anno 1483 (1491) Sontags nach Ostern vorgenommen. In: Röhricht, Reinhold–Meisner, Heinrich: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*. Berlin, 1880. 161–245.

2. Szakirodalom

D'Agostini

1995 D'Agostini, Alessandra: Palazzo Schifanoia. In: *Topografia storica e archeologica urbana*. A cura di Visser Travaglini, Anna Maria. Ferrara, 1995. 93–97.

Anderle

1992 Anderle Ádám: *Kalandozók és zarándokok. Magyar témák a középkori spanyol történelemben (historiográfiai vázlat)*. Szeged, 1992.

Ágoston

2009 Ágoston, Gábor: Selim I. In: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Eds.: Ágoston, Gábor–Masters, Bruce Alan. New York, 2009. 511–513.

Bárány

2010 Bárány, Attila: Political Pilgrimage in Later Medieval Central Europe: A case study of a Hungarian traveller to Ireland. In: *Global Encounters European Identities*. Eds.: Harris, Mary N.–Agnarsdóttir, Anna–Lévai, Csaba. Pisa, 2010. 203–214.

2013 Bárány Attila: A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban a 15. században. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk.: Papp Klára, Püski Levente. Debrecen, 2013. (Speculum Historiae Debreceniense, 12.) 11–36.

Biewer

2003 Biewer, Ludwig: Wappen als Träger von Kommunikation im Mittelalter. Einige ausgewählte Beispiele. In: *Medien der Kommunikation im Mittelalter*. Hg.: Spieß, Karl-Heinz. Stuttgart, 2003. (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte, 15.) 139–154.

Boulton

1987 Boulton, D'Arcy J. D.: *The Knights of the Crown. The Monarchial Orders of Knighthood in Later Medieval Europe, 1325–1520*. Woodbridge, 1987.

Cabello

1987 Cabello, Juan: A tari Szent Mihály templom építéstörténete. In: *Művészet Zsigmond király korában, I–II*. Szerk.: Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Bp., 1987. 283–296.

1993 Cabello, Juan: *A tari Szent Mihály templom és udvarház*. Bp., 1993. (Művészettörténeti füzetek, 22.)

Cambell

1997 Campbell, Stephen J.: *Cosmè Tura of Ferrara. Style, Politics and the Renaissance City, 1450–1495*. New Haven–London, 1997.

Cardini

2002 Cardini, Franco: *In Terrasanta. Pellegrini italiani tra Medioevo e prima età moderna*. Bologna, 2002.

Colantuono

2010 Colantuono, Anthony: Estense Patronage and the Construction of the Ferrarese Renaissance, c. 1395–1598. In: *The Court Cities of northern Italy: Milan, Parma, Piacenza, Mantua, Ferrara, Bologna, Urbino, Pesaro and Rimini*. Ed.: Rosenberg, Charles M. Cambridge, 2010. 196–243.

Csernus

1993 Csernus Sándor: A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe. In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon, I–III*. Szerk.: Békési Imre et al. Bp.–Szeged, 1993. II. köt. 1006–1019.

Csukovits

2001 Csukovits Enikő: Lovagi zarándoklat. In: *Történelmi Szemle*, 43. (2001) 1–2. sz. 33–42.
2003 Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Bp., 2003. (História Könyvtár, Monográfiák 20.)

2010 Csukovits Enikő: A földrajzi megismerés útjai Európában (Az ókortól a nagy földrajzi felfedezésekig). In: *Századok*, 144. (2010) 2. sz. 255–299.

2011 Csukovits Enikő: Geográfusok, peregrinusok, tengerészek. Válasz Szommer Gábor bírálatára. In: *Századok*, 145. (2011) 2. sz. 477–496.

Faulstich

1996 Faulstich, Werner: *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800–1400*. Göttingen, 1996. (Die Geschichte der Medien, Bd. 2.)

Fedeles

2008 Fedeles Tamás: „Bosniae... Rex... Apostolorum limina visit”. Újlaki Miklós 1475-ös római zárandoklata. In: *Történelmi Szemle*, 50. (2008) 4. sz. 461–478.

2014 Fedeles Tamás: „Medicina contra peccata mundana”. Késő középkori főúri misealapítványok. In: *Századok*, 148. (2014) 2. sz. (s. a.)

Fuess

2003 Fuess, Albrecht: Dreikampf um die Macht zwischen Osmanen, Mamluken und Safawiden (1500–1517). Warum blieben die Mamluken auf der Strecke? In: *Die Mamluken. Studien zu ihrer Geschichte und Kultur*. Hg.: Conermann, Stephan–Pistir-Hatam, Anja. Hamburg, 2003. (Asien und Afrika, 7.) 239–250.

Grabois

1998 Grabois, Aryeh: *La pèlerin occidental en Terre sainte au Moyen Âge*. Paris–Bruxelles, 1998. (Bibliothèque du Moyen Âge, 13.)

Gulinelli–Visser Travagli

1995 Gulinelli, Maria Teresa–Visser Travagli, Anna Maria: Palazzo Paradiso. In: *Topografia storica e archeologica urbana*. A cura di Visser Travagli, Anna Maria. Ferrara, 1995. 98–111.

Gürkan

2009 Gürkan, Emrah Safa: France. In: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Eds.: Ágoston, Gábor–Masters, Bruce. New York, 2009. 221–225.

Herbers

2007 Herbers, Klaus: *Jakobsweg. Geschichte und Kultur einer Pilgerfahrt*. München, 2007².

Kintzinger

2003 Kintzinger, Martin: Cum salvo conductu. Geleit im westeuropäischen Spätmittelalter. In: *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa*. Hg.: Schwinges, Rainer Christoph. Stuttgart, 2003. (Vorträge und Forschungen, 60.) 313–363.

Klußmann

2012 Klußmann, Andreas: *In Gottes Namen fahren wir. Die spätmittelalterlichen Pilgerberichte von Felix Fabri, Bernhard von Breydenbach und Konrad Grünemberg im Vergleich*. Saarbrücken, 2012. (Historica occidentalis et orientalis, Bd. 1.)

Kraack

1997 Kraack, Detlev: *Monumentale Zeugnisse der spätmittelalterlichen Adelsreise. Inschriften und Graffiti des 14.–16. Jahrhunderts*. Göttingen, 1997. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Bd. 224.)

1998 Kraack, Detlev: Monumentale Zeugnisse der spätmittelalterlichen Adelsreise auf den Wegen nach Santiago de Compostela. In: *Der Jakobuskult in „Kunst“ und „Literatur“*. Zeugnisse in Bild, Monument, Schrift und Ton. Hg.: Herbers, Klaus. Tübingen, 1998. 109–125.

Kropf

1896 Kropf Lajos: Pászthói Rátholdi Lőrincz zárandoklása. In: *Századok*, 30. (1896) 8. sz. 716–730.

Kubinyi

2001 Kubinyi András: *Mátyás király*. Bp., 2001. (Tudomány – Egyetem.)

Kunz

1995 Kunz, Armin: Cranach as Cartographer. The Rediscovered Map of the Holy Land. In: *Print Quarterly*, 12. (1995) 2. sz. 123–144.

Kühnel

1987 Kühnel, Harry: Integrative Aspekte der Pilgerfahrt. In: *Europa 1500*. Hg.: Seibt, Ferdinand–Eberhardt, Winfried. Stuttgart, 1987. 496–509.

Langenn

1838 *Herzog Albrecht der Beherzte, Stammvater des königlichen Hauses Sachsen. Eine Darstellung aus sächsischen Regenten-, Staats- und Culturgeschichte des 15. Jh.* Hg.: Langenn, Friedrich A. von. Leipzig, 1838.

Menache

1990 Menache, Sophia: *The Vox Dei. Communication in the Middle Ages*. New York–Oxford, 1990.

Novák

2007 Novák Veronika: *Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén*. Bp., 2007. (Információtörténelem.)

Ohler

1988 Ohler, Norbert: *Reisen im Mittelalter*. München, 1988².

Paravicini

1989 Paravicini, Werner: *Die Preußenreisen des europäischen Adels*, I. Sigmaringen, 1989. (Beihefte der Francia, 17,1.)

1993 Paravicini, Werner: Von den Heidenfahrt zur Kavalierstour. Über Motive und Formen adligen Reisens im späten Mittelalter. In: *Wissensliteratur im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Bedingungen, Typen, Publikum, Sprache*. Hg.: Brunne, Horst–Wolf, Norbert Richard. Wiesbaden, 1993. (Wissensliteratur im Mittelalter, 13.)

1994 Paravicini, Werner: „Fürschriften und Testimonia“. Der Dokumentationskreislauf der spätmittelalterlichen Adelsreise am Beispiel des kastilischen Ritters Alfonso Mudarra 1411–1412. In: *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen*. Hg.: Helmuth, Johannes–Müller, Heribert. 2 Bde. München, 1994. Bd. 2. 903–926.

2007 Paravicini, Werner: Fakten und Fiktionen: Das Fegefeuer des hl. Patrick und die europäische Ritterschaft im späten Mittelalter. In: *Jean de Mandeville in Europa. Neue Perspektiven in Reiseliteraturforschung*. Hg.: Bremer, Ernst–Röhl, Susanne. München, 2007. (MittelalterStudien Bd. 12.) 111–187.

2010 Paravicini, Werner: Bericht und Dokument. Leo von Rožmitál unterwegs zu den Höfen Europas (1465–1466). In: *Archiv für Kulturgeschichte*, 92. (2010) 2. sz. 253–307.

Pálosfalvi

2005 Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Bp., 2005.

Pellegrini

2010 Pellegrini, Marco: *Il papato nel Rinascimento*. Bologna, 2010.

Péricard-Méa

2006 Péricard-Méa, Denise: Leo von Rozmitál, böhmischer Pilger und Botschafter (1465–1467) im werdenden Europa. In: *Wallfahrten in der europäischen Kultur*. Hg.: Dolezal, Daniel–Kühne, Hartmut. Frankfurt a. M., 2006. (Europäische Wallfahrtstudien, 1.) 109–119.

Petneki

1994 Petneki Áron: Advenae et peregrini. Utazás és zarándokság a középkori mentalitástörténetben. In: *Századok*, 128. (1994) 2. sz. 352–393.

Plötzl

1988 Plötzl, Robert: Deutsche Pilger nach Santiago de Compostela bis zur Neuzeit. In: *Deutsche Jakobspilger und ihre Berichte*. Hg.: Herbers, Klaus. Tübingen, 1988. (Jakobus-Studien, 1.) 1–27.

Reichert

2001 Reichert, Folker: *Erfahrung der Welt. Reisen und Kulturbegegnung im späten Mittelalter*. Stuttgart, 2001.

Reiseberichte

1999–2001 *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Bibliographie*. Herausgegeben von Werner Paravicini. Teil 1. Deutsche Reiseberichte bearbeitet von Christian Halm. 2. Aufl. Frankfurt a. M., 2001; Teil 2. Französische Reiseberichte bearbeitet von Jörg Wettlaufer in Zusammenarbeit mit Jacques Paviot. Frankfurt a. M. 1999; Teil 3. Niederländische Reiseberichte nach Vorarbeiten von Detlev Kraack bearbeitet von Jan Hirschbiegel. Frankfurt a. M., 2000. (Kieler Werkstücke Reihe D: Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters, Bd. 5, 12, 14.)

Samson-Himmelstjerna

2004 Samson-Himmelstjerna, Carmen von: *Deutsche Pilger des Mittelalters im Spiegel ihrer Berichte und der mittelhochdeutschen erzählenden Dichtung*. Berlin, 2004. (Berliner Historische Studien, Band 37.)

Schaefer

1999 Schaefer, Ursula: Zum Problem der Mündlichkeit. In: *Modernes Mittelalter. Neue Bilder einer populären Epoche*. Hg.: Heinzle, Joachim. Frankfurt a. M.–Leipzig, 1999. (Insel Taschenbuch, 2513.) 357–375.

Scheibelreiter

2006 Scheibelreiter, Georg: *Heraldik*. Wien, 2006. (Oldenbourg Historische Hilfswissenschaften.)

Schmidt

1997 Schmidt, Susanna: *Georg von Ehingen, 'Reisen nach der Ritterschaft'. Stil und Darstellungsmuster einer Ritterbiographie am Übergang vom späten Mittelalter zur frühen Neuzeit*. Bonn, 1997. (Inaugural-Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn.)

Sigal

1989 Sigal, Pierre André: *Isten vándorai. Középkori zárandoklatok és zárandokok*. Bp., 1989.

Stevenson

2009 *The Herald in Late Medieval and Early Modern Europa*. Ed.: Stevenson, Katie. Woodbridge, 2009.

Szommer

2011 Szommer Gábor: Földrajz, megismerés és az információs rendszerek történeti vizsgálataiban rejlő lehetőségek. In: *Századok*, 145. (2011) 2. sz. 457–475.

Vendrell

1971 Vendrell, Francisca, Vda. de Millás Vallicrosa: Contribución de los Húngaros al Año Santo Compostelano. Caballeros centroeuropeos en la corte aragonesa. In: *Magyar Történelmi Szemle*, 2. (1971) 217–243.

Viellard–Avezou

1936 Viellard, Jeanne–Avezou, Robert: Lettres originales de Charles VI conservées aux archives de la couronne d'Aragon à Barcelone. In: *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 97. 1936. 317–373.

Vincke

1934 Vincke, Johannes: Geleitbriefe für deutsche Pilger in Spanien. In: *Wallfahrt und Volkstum in Geschichte und Leben*. Hg.: Schreiber, Georg. Düsseldorf, 1934. (Forschungen zur Volkskunde, 16/17.) 258–265.

1963 Vincke Johannes: Europäische Reisen um 1400 im Spiegel aragonischer Empfehlungs- und Geleitsbriefe. In: *Medium Aevum Romanicum. Festschrift für Hans Rheinfelder*. Hg.: Bihler, Heinrich–Noyer-Weidner, Alfred. München, 1963. 345–377.

Visser Travagli

1995a Visser Travagli, Anna Maria: Ferrara, città medievale. In: *Ferrara nel Medioevo. Topografia storica e archeologica urbana*. A cura di Visser Travagli, Anna Maria. Ferrara, 1995. 61–74.

1995b Visser Travagli, Anna Maria: Topografica storica di Ferrara dalle origini al 1492. In: *Topografia storica e archeologica urbana*. A cura di Visser Travagli, Anna Maria. Ferrara, 1995. 181–185.

TAMÁS FEDELES

DIVINE AND EARTHLY COMMUNICATION

ARISTOCRATIC DEVOTION IN THE LATE MIDDLE AGES – A CHANNEL
OF INFORMATION FLOW

The study seeks answer to the following questions: which channels of communication could have been employed by aristocrats through their pilgrimages in the late Middle Ages? What kind of information could have been transmitted? Where could have the acquired pieces of information been utilised and in which circles could this factual knowledge have become well-known? This study concentrates on the 15th century, as well as on since the first quarter of the 16th century, as a result of the fact that this period is considered to be the heyday of the different kinds of reports, diaries and itineraries. The starting point of this analysis is provided by the peregrinations of barons and imperial aristocrats, as the majority of data on disposal is given by their well-documented journeys. In the first place, peregrinations of those people are analysed, who originated and lived in the territory of the Holy Roman Empire, as most of the detailed travel diaries survived from this region. Due to the complexity of the subject-matter, the author employs other types of written, material and epigraphic sources as well as different graphic portrayals.